

Totius Negotii Exitus.

UT præsensimus, ac prædiximus ita accidit, scilicet febrem, quâ Vicarius Generalis Illusterrimi Episcopi, exiccatis antea opportunè paludibus, correptus est, non quidem epidemici prodromum, sed morbifici illius duntaxat apparatus effectum fuisse. Nam postea neque per insequentem æstatem, neque alias usque ad annum 1716, in quo hæc scribimus, ulla æris labe, allusque epidemicus morbus eâ in Civitate vagatus est. Quod semper futurum, & auguror, & spero, si Cives diligenter curaverint, nè usquam prope Urbem aquæ potissimum subsideant, & corruptantur.

QUARTA EPIDEMIA

Castrensi febrium Pisauri ob stagnantes aquas tum ex fluvii alluvionibus, tum ex lento, ac sæpe interrupto cursu per Urbem illam fluvioli, necnon ex viarum immunditiis per æstates annorum præsertim 1708. & subsequenti delavientium.

CAPUT I. Pisauri Etymon, situs, ejusque temperamentum ex ventorum, & aquarum qualitatibus.

PISAURUM, Romanorum Colonia, ab Amne Pisauro, vel Isauro, vulgò Foglia, quo alluitur (flumina enim mundo plerunque æqualia sæpe sæpius nomenclaturas, quas ante Urbes conditas habuerunt, ipsis Urbibus impertiantur) appellatum potius censemus, quam vel ab Isis Templo, quod in citeriori ejusdem fluvii ripa nonnulli divites Cives condere potuerunt; vel ab Auro, quod pensatum à Romanis obsessis in Capitolio, & per Dictatorem Camillum de Gallorum manibus ibidem ablatum fuerit; ut Servius aniliter arbitratur. Hoc enim factum, præterquam quod accidit multò antequàm Pisaurum excitaretur: in *semirutâ solo Urbis*, non extra contigisse narrat Livius. Colonia primùm deducta fuit Coss. P. Claud. & L. Porcio à Triumviris Q. Fab. Labeone, & M. & Q. Ful. Flacco, ac Nobiliore; & quidem, ut idem tradit Historicus, in Gallicum Agrum. Nam tunc temporis Regio illa, quæ ab Ancona Ariminum usque intercluditur, Gallia Togata dicebatur; quemadmodum de ipsomet Pisauro Plinius etiam literis mandavit. Posterioribus verò temporibus, aliter divisis Italiae provinciis, Pisaurum in Piceno sub ditione Pontificia ad oram Adriatici Maris humiliter in situ spectatur, inter Fanum, & Ariminum. Mutatur Subolanum ab Illyrico, Boream à Veneto litore, Austrum à Senogallia, Zephyrum à montibus, qui ab eadem Urbe duo circiter miliaria distant. Planiciem ejus, quæ per x. circiter passuum millia ad mare proteaditur, lento cursu perlunt non solùm Isaurus, cujus ostium in concinnum portum ad excipiendas tantùm vectorias piscatoriasque naves aperitur; verùm multi etiam rivuli, quos inter duo insignes sunt,

alter quidem derivatus sub montibus à superiori ipsius Isuri sectione, vulgari nomine *Vallato* seu *Foglietta*, qui quasi parvus Isaurus per inferiorem illius Urbis partem deducitur, duplicemque præstat utilitatem, cujus prior est, ut eluat, abstergat, atque ad mare abripiat fordes omnes, quæ nili in ejus fluentum evomerentur, certè in viis, ac plateis (quippè quam-minimum declivo solo donatis) per æstatem potissimum non sine maximo illius æris detrimento subsisterent: posterior verò commoditas est, cum aliquot frumentarias molas ad promptum, expeditumque Civium usum identidem verset. Alter autem rivulus appellatur *Genica*, fluitque per agri illius planiciem prope Urbis mœnia, qua parte spectat Fanum, & Senogalliam. His porro aquis remissè fluentibus ut fertilitas finitimis agris, ita adventitia circumfuso æri per æstatem, atque autumnum insalubritas facillimè accedit; nisi per summam diligentiam prohibeatur, quo minus eademalicubi restagnent. Inducit autem Pisaurum adventitiam sæpius inclementiam, quod duo etiam aquarum stagna (vulgo *Guazzi*) alterum minoris prope novum portum, alterum majoris latitudinis in arenoso litore, ubi olim portus erat, inveniuntur, quæ quidem æstivo fermentata calore male olentes, noxios halitus eructant. Varias passum est vices Pisaurum. Nam olim à Tostia, ut refert Procopius, eversum, subinde à Belisario celeriter instauratum fuit. Paruit deinde Malateffis, mox Sforziis, diuque etiam Urbini Ducibus, donec ad Apostolicam Sedem rediit, cujus summa semper beneficia, sed postremis potissimum annis regnante CLEMENTE XI, maxima, eaque longum, ut speramus, duratura expertum est.

CAP. II. Pisaurum adventitia olim insalubritati præcipuè autem propter aquas stagnantes obnoxium fuisse, gravissimorum etiam Auctorum testimoniis confirmatur.

AD probandam antiquissimam Pisaurum adventitia olim insalubritati, eamque sub illius etiam Urbis initium satis esset naturam loci, in quo excitata fuit, quod superiori cap. fecimus, expendere; est enim situs humilis, atque multis lentisque aquis irriguus, ventis etiam euronoto, austroque objectus: quæ quidem sunt veræ causæ, propter quas Pisaurum æstate usque ad æquinoctium autumnale, quum præsertim ab Ædilibus tum cloacarum, fossarumque purgatio, tum aquarum excursus negligitur, per omnem ætatem cœnoso fuerit aere atque insalubri.

II. Sed quoniam lux veritatis uberior ad nonnullos ac vividior ab exemplis, quam à ratione solet pervenire; idcirco juvat huc testimonium afferre Catulli prisici inter Latinos Poëtæ, qui de Pisauro ad Juventium sic loquitur:

*Præterquam iste tuus moribunda à Sede Pisauri
Hospes, inauratâ pallidior statua.*

III. At enim verò suspicantibus, nè à Poëta conficta potius, quam depicta Pisauri insalubritas fuerit, statim succurrunt Auctores inter historicos gravissimi, qui id clarè testati sunt. Etenim Leander Alberti (ut jam obiter Part. Prior. lib. 1. cap. 3. tetigimus) scribit suo ævo paucissimos

producendæ vitæ parum conducens, tunc etiam temporis existimabatur. Sed majoris longè apud nos auctoritatis reputamus sententiam Jo. Colle, quippè qui, cum fuerit Archiater Ducis Urbini, ac propterea identidem Pisauri incola, potuit sedulo inquirere in causas endemicorum malorum, quæ per illius etiam ætatem quot annis Pisauenses affligebant; quas inter stagnantem potissimum aquam, enumerat. Et quoniam maximi ducio, ut uniuersa posteritas, ipsique in primis Pisauri habitatores id à gravissimo scriptore illorum quondam cive, liquidò doceantur; exscriptam, atque huc tradentiam volui partem consilii, in qua idem Auctor tum causas insalubritatis, tum rationes præservandi Pisauensis cœli diligentissimè tradidit.

ARGUMENTUM.

NOBILIBUS ET CIVIBUS
PISAURENSIBUS.

Quomodo Urbs Pisauri sit præservanda ab imminenti malis, & quibus præsidiiis.

JO. COLLE S. P.

Vehementer doleo, antiquissimam, & opulentissimam Urbem, qua æmanica Picem jure, & hortu Italia potest appellari, in qua copia cornu uberrimè floret, aded vinu generosis nectareisque, lacte, oleo, melle, & omni fructuum genere abundat, & quod plus interest, nobilibus, & incolu efficio, munificentia, & doctrina præclaru, hu malu, ac febribus vexari: ipsam enim singulariter post patriam amo, ipsique plurimum me debere profiteor.

II. Cum igitur mala nobilissima Civitatu Pisauri, ut plurimum sint febres tertiana, & duplices, vel tertiana intermittentes, vel continua, qua tribus ab hinc annu mense Julii, & Augusti, & Septembris maximam partem virorum, mulierum, puerorum ætate consentium, divitum, pauperumque, nobilium, atque ignobilium molestant; procul dubio vocabuntur morbi vulgares, & epidemici regionis, & Urbis Pisauri, qui dicentur jure regionales Pisauri, & Endemii, ut ab Hippocrate, & Gal. in lib. 1. epid. in 3. de morbis acutis, & demum in lib. de cibis boni, & pravi succi, scriptum est. Quoniam verò Endemius est ille morbu, qui quotannis statuto tempore, vel singulo biennio, triennove vagatur sine discrimine, eodem modo populum eundem affligit, & ha febres tertiana Pisauri vel duplices tertiana tribus solimmodo ab hinc annis redeant; ideo morbu Endemius recens appellandus est, non huic Civitati propriu, & antiquu, neque talis absolute dicendus est, sed secundum quandam analogiam; quia non procedit statuto, ordinato, & antiquo tempore accessus, ut pestis contigit Cayro, neque arbitrandum est, has vagantes febres esse morbos dictos sparsos, vel sporades ab Hippocrate, & Galeno, quoniam hi specie inter se differunt, oriunturque à diversis causis; sed harum maxima pars refert naturam tertiana simplicis, vel duplicis, oriunturque ab una causa communi: attamen si viger diversitas ulla, potius accidit ob varietatem naturarum, & vicium Agrotantium; uti nos doctè docet Gal. in lib. de cibis boni, & pravi succi, ostenduntque constitutiones epidemica ab Hippocrate recensita: retiu igitur sic stantibus.

III. Hi morbi communes, & endemii ex necessi-

Tom. II.

tate habebunt causas communes, qua numero ternario complectuntur, vel aer, vel vitu, vel contagium disseminatum. At, Deo favente, contagium non exstat, nec malignitas, neque ullu superest dubitationi locus, neque etiam cibum è piscibus, è fructibus, & ex aqua hoc præstat, vel ex alio simili, ut exercitibus solet contingere, qui nutriuntur eodem cibo, & eadem aqua sitim extinguunt: nam cibaria non sunt communia, sed varia & optima; quoniam hac in Civitate plures sine fructibus vitam traduxerunt, & sine piscibus, optima vitu ratione usi fuerunt, & probis carnibus, attamen agrotarunt: amplius quot pravi cibi hac in Urbe, & copiosiores semper extiterunt, neque damnum attulerunt, quod hodie? Idem de vinis, & carnibus sentire oportet. Non negare ausim exuberantiam piscium, fructuum, prævarium carnum, crapulam, & otium non augere vim causa communis; quinimo assero, maxime indulgentes hisce cibis evadere magis aptos, ut agrotent, & magis dispositos, ut morie corripiantur, quod maxime potest testificari, & ratio, & experimentum; imò fieri potest, ut inter hac mala sint duo, tresve agroti febre maligna correpti. Quapropter ex sufficienti partium enumeratione Aer horum morborum erit causa communis extrinseca, qui quidem non est secundum substantiam corruptus, sed alteratus, & permixtus à duabus causis: altera est communis, & cœlestis, nempe venti australes, qui annis elapsis dominati sunt præter ordinem magnopere incrassantes substantiam aeris Pisauri, qui ex se est crassities, & humiditatis particeps, & calefaciens, humectansque illius qualitates: altera causa est particularis, majus asserens damnum, magisque essentialis, nempe vapores crassi, & pravi, qui assidue eleuantur à locis aquaticis totius Horis ob Genicam agri erumpentem in mare ab Hauri fluvio, paludibus, ab aquis molendinariis, caterisque deservientibus, à stercore, ab aquis miristoris, quarum halitus dum se attollunt, jam reperiunt aerem crassum, & humidum ex sui natura, cum sita collum, & menticolorum circa unde magis, & diutius impressi remanent: expertus possem asserere, & probare, multas civitates evasisse insalubres propter lacus, fluvios, fontes, piscariaque; at exemplum Mondulphi satis superque sit. Propter duas jam recensitas causas aer Pisauri ab his redditus vitiosus, evadit causa communis morbosa regionalis, magis ab una parte Civitatis quam ab alia, prout venti expirant, quia modo vapores paludum, & fluminis vincunt, ideo nocent habitatoribus juxta portum, ut anno contigit elapso; modo vapores Genica Arcis obsunt habitatoribus juxta plateam, ades Episcopatus, & ulmi, ut accidit hoc anno; quamobrem cum aer prædictus communis evitari ab habitatoribus non possit, sensim, & sensim ingrediens per os, & per nates ad cor, & caput, & per poros ad totum corpus inscit spiritus, generat illos crassos, turbulentos, & ita humores debilitat etiam; permutatque naturas, repletque corpus, & partes extimas, quibus superveniens calor assiduus, neque liber patet aditus pororum, & totius corporis; hinc incrassatis, & deturbatis spiritibus, & humoribus, hi ebullire incipiunt, & putrescere, producuntque tertianas, & duplices tertianas exortas ab humoribus pituitosis prædominantibus cum modica portione bilis, hæc putrescant, & quando magu corpora sunt obfessa à pravi-cibus, & humoribus, tanto facilius aer vim suam imprimit.

Pro præservatione igitur, primò diligenter inspicienda erunt cause particulares, asserendo, & exiccando loca paludosa, & aquosa; expurgare ductus aquarum Molendinariis deservientium; tollere rē mare prohibeat Genica, & Hauri fluxum palorum structura,

Hhh

una

una sub monte *Arditio*; altera è diametro *Arcu*; emundare aqueductus, viasque accendere, vesperi æli-vo tempore in platea, & locis proximis.

Sere-iffimus *Franciscus Maria Primus* anno 1515. 17. & 18. ut redderet dictam Civitatem salubrem, jussit exicari foveas aquæ plenas, & quosdam locos aquaticos, inservientes olim ad venandas *Anates*; vias prosterni; adificari domos, palatia; & tandem ipsam reddidit optimè munitam propugnaculis, & mœniis, remediisque jam enarratis, ipsam salubrem, fortem, & deliciis ornata fecit.

VI. Caterum si mense *Mai* corpora expurgata erunt ab humoribus crassis, & pituitosis, æstate non agrotabunt; sic si bonos comedent cibos, exercitationibus indulserint, evitantes aërem matutinum diluculo, & vespertinum sero, crapulas, & pisces: frictionibus utentur mane, & exercitio; vesperi verò paucis cibis, & probatis vinis, maneque & vesperi aliquantulum igni habebunt parato è lignis juniperi, rosmarini.

Proximo ante *Collensem* seculo idipsum memoriae prodiderat *Amat. Lusitanus*, qui *Pisaurum* accitus à *Duce Urbinatè* (cujus in salubritate illius cœli tuenda studium, diligentiamque meritis laudibus exornat) *Pisaurum*, inquit, *venimus Urbem antiquam, de qua Catullus dixerat:*

Sedes moribunda *Pisauri*.

Nunc verò *Civitas nobilis est, & magnifica; in qua ita salubri aëre, & clementi, amanaque aura fruatur: ut nusquam (quod sciam) salubrius, aut vegetius vivatur: sed in causa esse, à senioribus Civibus accepimus, in totum exicatas lacunas, à quibus olim insiciens, & pestilens aër expirabat: item quia silicibus munita via, nunc lateribus sunt ornata. Nam lateritii lapides, cum ex argilla conficiantur, alchalicam naturam servant, aptam scilicet ad noxiam aëris humiditatem imbibendam, acidosque sales dulcificandos, silices verò, quoniam compactam, spissamque partium texturam sortiuntur, cum subacidam aëris humiditates imbibere, ac dulcificare nequeant, illas radiorum solis ictibus percussas in aërem rursus propellunt. Utinam *Romanæ Urbis* semitæ, ut paucis ab hinc seculis, etiam lateritiis lapidibus sternerentur, atque illud, quod *Pop. Rom.* . . . decrevit, curruum, ac plaustrorum frequentiam per defuetudinem abolere non coëgisset.*

V. Ex iis autem gravissimorum scriptorum testimonio, ab experientia deductis, facile constare arbitror *Pisaurense* cœlum suapte natura humidum, & noxiis ventis objectum, si quando stagnantibus aquis laboraverit, insalubre penitus evadere: & quidem, cum laticum mora, & putredo contingere possit modò propter *Genicam* obstructam, lentiusque ad mare fluentem; & tunc sanè superior *Civitatis* pars endemicis morbis affligitur: modò verò propter *Vallati* fluviolum ægrè nimis decurrentem, vel etiam propter *Isauri* alluvionem stagnaque malè olentia; & tunc inferior *Civitatis* pars vulgaribus morbis evadit obnoxia.

CAP. III. *Castrenses* febres ex canosis potissimum aquis *Pisaurum* sub annis 1708. & subsequentibus devexarunt.

T Amet si decursu æstatis 1708. non levis tertianarum, & malignarum febrium soboles *Pisauri* propagaretur; nihilo tamen minùs genui-

na, & quæ maxima dicenda erat, illarum causa, quanquam omnium oculis objecta, ab initio dissimulata est. Nam alii fructuum copiam, multi ventos australes, nonnulli fracescentium bombycum vim, atque, ut fieri solet, alii alia in crimen vocabant. Adeò varia sunt de una eademque re hominum judicia. Item igitur per incerta toto illo anno, donec subsequente æstate, majori cum pernicie, idem mali genus vagari cœpit. Ego verò, cum aliquot ante annos nimirum 1703. & 1705. benignè annuente Sanctissimo Patre, *Pisaurum* adiissem, ejusque situm, ac lentissimum aquarum fluxum attentè considerassem; statim atque audivi *Pisaurenses* endemicis febribus affligi, priùs quàm vera causa *Romæ* innotesceret, asserere non dubitavi lacustres in genere aquas culpandas esse; quæ sanè res divinationi proxima visa fuit Eminentissimo Origo per id temporis *Sacræ*, ut aiunt, *Consultæ à Secretis*, atque aliis in *Pontificia Aula* illustribus *Viris*.

II. Itaque quod seculo priùs ex ipsis stagnantibus aquis *Pisauri* metuendum admonuit *Jo: Colle*, deterius forsitan nostro ævo contigit, cum scilicet *Rivus*, quem *Vallatum* appellant, laucibus suis depauperatus malè olentes lacunas non solum extra, sed etiam intrà *Urbem* in locis inæqualibus, atque depressis reliquit; variis quoque domorum, viarum, stabulorumque foridibus, ac bombycibus præcipuè computrescentibus; Originem deinde ac principium, cur aquæ per *Vallati* canalem parçè decurrerent, primùm ad nos prudenter, scitèque perscripsit *Nobilis*, atque *Egregia Matrona Julia Albani de Oliveriis*, Sanctissimi Pontificis *Amitæ*, quæ cum *Octavo Kal. Augusti 1709. de Præclaro Viro D. Vincentio uno ex filiis suis*, secum ea in *Urbe* degente, malignaque febre correpto apud Eminentissimum *Cardinalem* alterum filium suum tunc temporis *Præsulem*, & *Pontificiorum Brevium* apud Sanctissimum Patrem à *Secretis* conquesta esset, significavit aggeres illos (vocant à claudendo *le chiuse*) quibus recto præpedito *Isauri* cursu pars ad dexteram flectere in *Vallati* rivum cogitur, vetustate, atque undarum vi dejectos penè fuisse. *Fama* mox publica, *Castrenses* febres passim per inferiorem potissimum *Urbis* regionem, non plebeios solum, verùm *Patritii* quoque ordinis viros divexare confirmavit. Quare *Pontifex*, non tam *Sobrini* sui casu, quàm totius *Pisaurensis Populi* calamitate commotus, è vestigio mihi in mandatis dedit, ut literas, quibus tum febris natura, & symptomata *Nobilis Viri de Oliveriis*, tum publicum *Pisauri* periculum describeretur, expenderem, & quo modo iisdem occurrì posset, maturè statuerem. Igitur.

CAPUT IV. *Consilium* extemplo ab Auctore exaratum, in quo tam qualitas febris Illustrissimi *Viri de Oliveriis*, quàm remedia in commune *Pisaurensis Populi* commo-dum exponuntur.

Quamvis integrà tum destitueret *Pisaurensium* malorum historià, jussus tamen à Principe, sententiam qualemcumque meam celeriter scripsi.

II. *Vetus proverbium, Gladiatorum in arena capere consilium; unde ait Seneca: Medicum venatanda est.* Itaque ipse ego absens, (ut *Galenus*

lenus pro Cæcilliani filio scripturus) cum Nobilem Ægrum non videam, sed febre dumtaxat correptum esse, pariterque Pisauri nunc sordes in vis, & aquas in Vallati Rivo putrescere, per literas dumtaxat cognoscam, facile decipi possum: sed quia arbitrio caret suo qui Principi pareat; ideo in tanta rerum obscuritate studiis meis utcumque obsequar.

H. Quoniam verò ex familiari epistola Egregiæ Matronæ Julæ Albani colligitur, febrem, qua sub noctem 21. Kal. Augusti Illustrissimus filius ejus sexagenario minor primùm correptus fuit, esse de illarum continuarum genere, quæ tertio quoque die ingravescent; (tertium enim nocte vehementior reversa est;) iustus me angat metus, ne aliquid dolosi in ejusdem Ægri visceribus, & sanguine latet; præsertim cum erumpens magna vi sub finem quarti diei sudor nihil profecerit. Auget etiam formidinem sublatentis mali moris in febrili fermento, quod endemica lues, quæ nunc Pisauenses à cænosâ aquis divexit, in corpora pleniori cibo, otioque utentia (cujusmodi est nostri Equitis) certè non mitius, sed multo ferociùs, quam in gracilia, victuque parca grassari solet. Et quanquam non dubitem, quin à doctis Viris ea in Civitate Medicinam facientibus præsidia omnia maturè fuerint adhibita; est nihilominus, ut animadvertam locum forsitan factum esse admoti phœnigmatum, quotiescunque post sudorem cerebrum lædi, pulsusque deprimi incœperint. Sed quis potest per epistolas acutarum ægrotationum (quæ incerti semper sunt iudicii) curationes in magna locorum distantia, novis tum morbis, tum symptomatibus succrescentibus, enixè suscipere, vel opportunè instituire? Illud tantummodo abiens monere possum, scilicet accelerandum Chinæ chinæ usum, ubi febris, servatis cum extremorum frigore accessionibus, malignam, & corruptivam indolem prodat. Hoc enim præsidii genus Romæ in Castrensi febrium epidemia ex palustribus aquis orta multam utilitatem attulit. At enim verò, nè, ut est in Platónico adagio *Post bellum adsimus*, quamplurima silentio prætermittimus. Nam rarè accidit (licet apud Romanos plerumque contingere Scriptores asseveraverint) ut quæ procul aspiciens sit *Promethæus*.

IV. Ad ea utique diligentius expendenda venio, quæ è longinquo tum faciliùs intelligi, tum meliùs, imò tutissimò distingui, ac provideri possunt. Videlicet ad tollendam originem, & occasionem morborum endemicè istic grassantium. Et quidem putidarum aquarum argumentum non levem semper mihi addidit scribendi alacritatem; cum per multos hujus Pontificatus annos usu sæpe venerit, ut Princeps consilia mea in ejusmodi casibus non inutiliter adhibuerit. Testes sunt Roma, Urbs Vetus, Balneoregium, aliæque Civitates, quæ propter cænosos, putridosque latraces castrensis febribus afflictæ, instaurato postmodum iisdem fluidis cursu, abstersisque viarum fordibus, ad pristinam salubritatem sunt restitutæ. Itaque si, quemadmodum narratur, vera, atque maxima causa inclementiæ Pisauensis cœli ipse est præpeditus fluxus aquarum ab Ifauro in Vallati canalem, certo certius in id potissimò incumbere oportet, ut rursus quam citissimè reducat. Neque verò ejusmodi auxilium novum est, ut clara ejusdem testimonia in præcis scriptoribus non inveniantur: Etenim legimus apud Frontinum pub. Edicta, *Nè quis aquam olearet, aut salientem duceret in propria, vel cloacas non purgaret. Nam & cœlum pestilentis, ut Ulpianus explicat, & ruinas minantur im-*

Tom. II.

mundicia cloacarum. Itaque Imperatorum mandatum sequens erat:

CADUCAM NEMINEM VOLO DUCERE, NISI QUI MEO BENEFICIO, AUT PRIORUM PRINCIPUM HABENT. NAM NECESSE EST EX CASTELLIS ALIQUAM PARTEM AQUÆ AFFLUERE, CUM HOC PERTINEAT NON SOLUM AD URBIS NOSTRÆ SALUBRITATEM, SED ETIAM AD UTILITATEM CLOACARUM ABLUENDARUM.

V. His igitur animadversis necessariò reducendas Pisaurum aquas illas colligo, quæ illuc antea confluentes, per Vallatum sordes omnes eluebant. Imò verò apertè denunciatio, nisi id primo quoque tempore efficiatur, eò acerbùs eadem mala sævitura, quò propius ad æquinoctium accedemus. Id tamen haud satis fore arbitror, quanquam fluxus Vallati aquis restitatur, ut inde Pisauensi cœlo salubritas redeat. Curandum etenim præterea censeo, ut viæ omnes, stabula, cloacæ, & si quæ sunt alia sæcibus, & cæno inquinata loca, mundeantur penitus, atque abstergantur; noctu tamen, clausisque domorum fenestris, atque ut, ubi in comptis, visque immunditiæ diu immotæ jacuerunt, ignis ex fruticibus, lignisque resinosis, saltem per triduum ardeat; sic enim, quicquid impuri, ac cænosi reliquum fuerit, combustum extinguetur: dubitandi siquidem præbet ansam, impuram nunc ubique esse Pisauri Urbem, quippe in qua Germani milites cum pedites, tum equites superiori hyeme stativa habuerint.

VI. Procurandum interea temporis, ut Populus optimo pane, tenui vino, bonis aquis, paucis ac maturis fructibus, salubribusque carnibus utatur: quamobrem Civium corpora, pravis succis minùs obnoxia, aëris inclementiæ magis obniti possint. Nam passim videmus, continentes, abstinentesque, etiam in vera peste, à communi labe immunes plerumque servari.

VII. Cæterùm, si quid certius, ac singulare rescivero, nova consilia novis rerum eventibus accommodabo.

Romæ 4. Kal. Julii 1709.

CAPUT V. *Historia Pisauensis Epidemia ex literis Medici illius Civitatis ad Auctorem datis clariùs explicatur.*

Interea temporis Doctissimus D. Bartholomæus Traverarius, qui in factanda Pisauri Medicina constanti fama celebrabatur, cum accepisset, Romæ vehementer desiderari historiam indolis, causarum, necnon methodi curativæ febrium, quæ ea in Civitate grassabantur, dedit ad me epistolam, quam hic exscribere operæ pretium duxi; ille enim solus poterat de vero totius epidemiæ statu nos certiores facere, atque admonere.

ILLUSTRISSIMO ET REVERENDISSIMO
DOMINO

JOANNI MARIE LANGISIO

SANCTISSIMI PATRIS

CLEMENTIS XI.

PONT. OPT. MAX.

Intimo Cubiculario, & Archiatro Me-
ritissimo,

HORATIUS BARTHOLOMÆUS TRAVERSARIUS
Medicus Pisaurensis Obsequentissimus,

S. P. D.

Damnanda planè nunc videretur, Vir Præclarissime, nimia animi mei confidentia, cum nobiliora tuæ Mentis otia rumpens, epidemicam hujus Urbis constitutionem Tibi exponere aggredior: nisi illam alliceret humanior, sanctiorque tua indoles, quâ nihil avidius, nihil lubentius præstare soles, quàm aliorum morbos propulsare, valetudinem tuam, vitamque mortalibus prorogare; ut idcirco non inconsultò me facturum putem, si, quæ utiliora Pisaurensi Populo esse possunt, à Te, tanquam ab oraculo præcepta retulero, eaque in commune beneficium fideliter traducam.

II. Priusquam verò hujus epidemiciæ historiam exponam, præscias, oportet, Vir Illustrissime, Pisaurum Urbem ad Adriatici Maris oram, non tam arte, quàm natura spectabilem, habere liberum solis ortum, partemque meridiei, arctè tamen quâ spectat Occidentem, & Septentrionem, collium serie cingi, atque protegi. Unde ejusdem atmosphæra tam marinis, quàm iis, quæ ab Austro veniunt, effluviis abunde saturatur, atque hinc hujus Urbis, ejusque agri olera, & fructus mirum in modum sapiunt, ac iis domorum parietes insciantur; imò aquæ etiam tartareis, falsisque corpusculis, quemadmodum in aquæductibus quotannis observatur, redundant.

III. Accedit ad hæc sabrefactus canalis, mediam Urbem perlans, qui tribus ab hinc annis solito aquæ penu destitutus, ineptus quoque evasit commisso muneri detergendi vicos, domosque à cunivis generis sordibus, & præcipuè iis, quæ in latrinis, & in coriariorum officinis abundè collectæ, in eundem sequestrantur, ut & ipsæ tetrum expirantes odorem, Incolas non minùs fastidio, quàm labe afficiant. Nec verò solus aquæ defectus, sed illius pariter excessus in Civium molestiam recidit; non rarè enim contingit, ut Isauri, Amnis aliàs amœnissimi, undas Mare turbatum respuat, atque repellat, quæ supra fluvii alveum excrescentes, humiliorem Urbis partem, & subterraneas cryptas inundant, multoque cœno complent: Canalis quoque pluvialibus aquis exundans extra mœnia in stagna quædam ab alluvionibus olim facta, dilutum cœnum immittit, quod ibidem diu stagnans, gravem expirat odorem. Ad hæc foedum viarum lutum à pluvia-

rum lapsu, & domorum cloacis coacervatum. Tandem sericorum plusquam trecenti furni per Urbem dispersi, in quibus bombycum vellera nentur, ac eorundem Aureliæ in lebetibus putrefactæ per calles, vicosque incautè nimis projiciuntur, inquinando etiam aëri causam præbuerunt.

IV. Culpanda insuper videtur ipsa soli ubertas, præcipuè in fructibus, qui præmaturè, & acervatim huc deferuntur, & ad eminentium placitum venduntur. De pane venali quoque notandum remanet, eum scilicet aquâ præparatæ conditionis, & aëre inquinato, tanquam instrumentis minùs aptis, confici, adeoque malam conditionem, & ipsum præ se ferre: quibus prælibatis, quæ tragicè facta sunt, clariùs nunc referre licebit.

V. Jucundissimæ igitur hujus Civitatis tranquillitatem ab Augusto superioris anni quædam Castrensis febris interturbavit, quæ exinde vario symptomatum apparatu, varioque recursum pro ætatum, & anni temporum discrimine hucusque Pisaurenses acriter divexavit. Et quantum ab æstivo ejusdem anni solstitio ad Caniculares usque dies modò synocha, modò tertiana vel simplex, vel duplex benignioris moris, & felicius exitus passim afflixisset; tamen ante æquinoctium autumnale sub eadem larva perverfam, malamque ostentavit naturam, ac latius est debacchata.

VI. Hæc itaque febris, vel intermittens, vel continua per subingressum erat, ut modò synocham, modò simplicem extensam, vel duplicem tertianam initio repræsentaret; Primò autem invasionis paroxysmo, cui secundus, & quandoque etiam tertius respondebat, leves rigores, & extremorum refrigerationes præludebant; hosque calor non admodum acris cum frequenti, validoque pulsu, necnon urinarum parvo quidem, sed crudiusculo mistu excipiebat; donec quartus gravioribus stipatus symptomatis, puta prolixiori frigore, summâ patientis anxietate, & anhelitu, sinceris vomitibus succorum felleorum, croceo, vel viridi, & quandoque deteriore colore tinctorum, & similibus per alvum dejectionibus, ad choleram humidam propè accedentibus, latentem anguem detegeret; quibus superatis incommodis, & membrum leni calore excalescentis pulsus humiles fiebant cum siti clamosa, linguaque arida, & aspera, puniceo-nigricantem colorem æmulante, ac lipothymicæ, & cardialgiæ, non minoris momenti mala ita urgere solebant, ut stertentes, ac penè aphonos redderent miseros, mortique vix non committerent.

VII. In progressu verò febris spasmodici manuum, pedumque motus, imò in aliquibus non modò clonicæ artuum, sed & curis universæ vibrationes succrescebant; exanthemata livida, & parva collum, pectus, & dorsum obsidebant; & in vigere proportionalium insultum deliria, & comatosi affectus affligebant. Quidam urinas sanis haud absimiles, alii turbidas, & rubicundas cum nulla, vel admodum crassa in fundo matulæ decumbente hypostasi, excernebant; Nec signa vermium primis in viis latentium deerant, qui modò per superiora, modò per inferiora dejecti, persæpe latentis mali moris conjecturam firmabant: Parotidum quoque intumescentiæ in nonâ, undecimâ, vel decima-quartâ morbi

morbi die apparentes; quoties emplasticis, & maturantibus, vel crudo, ignitoque ferro tractantur, agrorum vitam in angustia redgebant. In portu verò res erat, si post saphenæ, vel salvatellæ incisionem, ac quotidianas frictiones manibus aliquo ad id comparato liquore illitis, affectæ parti resolutiva, eaque spiritiosa admoveverentur. Hæc verò symptomata non omnia in omnibus, nec omnia simul invalescebant; sed pro temperamentorum, habituum, & ætatum diversitate plura, vel pauciora hunc, vel illum plus minus angebant.

VIII. Ast Divina Providentia factum videtur, ut hæc centum satellitibus stipata furia, etsi manifestam contagionem redoleret, integras invadendo familias; attamen minis potius, quam claudibus perterret Pisauenses; cum ex ter milibus sævâ hac lue pollutis vix centum è via decellerint. Verùm, ni tantus deserbuisset æstus, tantæque residissent calamitates, recidivi, & valetudinarii Patientes parùm refecti, cerò certius perissent sub prægressæ hyemis rigoribus, ac insolitis algoribus, quorum vi æternæ quoque olivæ emortuæ sunt, & robustiora corpora fibribus lymphaticis, rheumatismis, coryzis, & tussibus contumacioribus facta sunt obnoxia.

IX. Hac rerum varietate jactati Cives nostri in horis conditionis dies sub plus jussu, & in tempestivè calidifculo Aprilis numerabant, licet nimis dispari sorte per finitima oppida Pleuropneumonia constitutio longè, latèque divageretur, & ocysimè plurimorum vitas demeteret, quæ, nè ulterius in perniciem mortalium progrediretur, interemptorum cadaverum viscera cultello Anatomico scrutantur, morbi que radice perspectâ de tutiori opportuniorique methodo consulitur. Ast Junio appellente subitaneum frigus, ac pluvia, nublaque tempestas exoritur, ex qua variolæ terrellulam ætatem divexare coeperunt, & hucusque mitius quidem, sed latè nimis grassantur.

X. Ita sanè cum puerili ætate agebatur, cum de cætero satis prosperè eâ tempestate majores natu respirassent; nisi interrupta epidemica febris cum solstitio æstivo nuper hoc anno recruduisset, ac in dies increbuisse, ut usque modo plusquam duo millia percussisset, licet ex his (absit dicto invidia) vix septuaginta ultimum subierint diem; & quamvis hæc febris nullo modo à superius descripta differre videatur, tum quia eadem servat invasionis tempora, & ordinem, tum etiã quia iisdem fermè stipatur cardiogæis anxietatibus, vomitibus, alvi fluxibus; vermium exitu, dysenteris, & quandoque tenfimis; nec desint pulsus exiles, & frequentissimi, sitis inexplebilis, urinae crudiusculæ, vel finis similes. Rursus adiunt peticula, parotides, aliaque superiorem comitari solita; tamen aliquid notatu dignum, & singularius exhibet, scilicet quod quamvis sub simplicis tertianæ larvâ, & ipsa ludat, tamen paroxysmum quemque ad triginta horas, & ultra extendit, & sua peculiaris incrementi, & declinationis tempora nimùm protrahit.

XI. Aliud insuper, quod rem animadversione dignam continet, atque propterea minimè reticendum est, quod inferior Civitatis pars, ea nimirum, quæ Carmelitarum Cœnobio, Foro pomario, & Flaminâ viâ circumscribitur, maximè ab hac epidemâ tentata fuerit, & tentetur, cum cæteroqui superior, & eminentior

Tom. II.

Urbis pars, transacto anno penitus ab epidemâ immunis fuerit, & hoc anno parum infestetur.

XII. Hæc sunt quæ ad historiam spectant; superest tandem, ut pauca de methodo, & rursus pauca de remediis adhibitis disseram. Porro, quoniam putabamus peregrina in aère corpuscula sanguinis moleculis respirationis, salivæque beneficio commixta, earundem organicum, atque inorganicum motum perturbare, ac in glandulas mesenterii fermentationis ope majorem partem relegari, indeque cum præterlabentibus succis novas turbas inire, rursusque affixa miasmata in liquida majoris usus, quasi circulo vitioso affundi, sicque semel inceptam turbationem continuare, omnem proinde paginam nos impleturos existimabamus, si absorbentia, & antifebrilia alexipharmacis admixta propinaremus; ideoque non sine fructu in usu erant præsidia ex cortice Peruviano elicta, & in mixturas alexipharmacas redacta, quibus Sylviano more sæpius in die exhibitis, etiam sales antifebriles crustaceis commixtos, & aquas omnes diaphoreticas, & alexipharmacas propinabamus.

XIII. Ad advertendas verò Convalescentium recidivas, amaras, & antifebriles decoctiones suadebimus, atque Khababari fustulum cum China contritum præscribimus; ut pro urgentibus symptomatis pægorica, anodysentrica, & vermes necantia exhiberentur, & adhuc iterantur; venæque etiam, si opus fuisset, sectione deplebantur. Vesicantia pariter admota sunt, aliaque multa celebrantur, quæ tibi fusius referre supervacaneum cenfeo.

XIV. Hæc valetudinarius scribebam, quæ tamen actori ingeni tui eximii libenter subijcio. Tu interim ea castiga, oraculisque tuis lucem meæ afferre menti, & patientibus salutem, ut affoles, nè dedigneris, dum ego Nestoreos tibi annos deprecari. Vale.

Datum Pisauri hæc die 28. Augusti 1709.

CAP. VI.

ALTERUM AUCTORIS CONSILIUM,

In quo diligentius expenduntur causa, & proponitur curatio Pisauensis Epidemæ.

Sæpe ac magnopere dubitarum est à sapientibus Viris, contemlandonè, scribendoque; an verò agendo, ac multa diligenter navando major Republicæ utilitas afferatur. Scio, paucissimos inveniri, quos maxime Deus amat, qui simul utroque modo, otio nimirum, & negotio hominibus prodesse aut valeant, aut velint; atque ideo cæteris longè præstare, & apud genus humanum magis promereri, qui post diuturnum rerum usum Commentaria perferunt, & posterorum memoriam consignant. Nam si illi animadversionibus non tantùm amicis, & qui secum vivunt mortalibus, sed absentibus quoque, & futuris opitulatur. Hoc sanè præstasse mihi visus est Doctissimus Bartholomæus Trevesanus, qui vel inter ipsa experimenta, & assiduas Agrorum curas, namque propriam valetudinem

dinem stylo non pepercit; mihi que argumenta praebebat sequentis consilii, quo sicuti tunc temporis ejus curandi methodum meis rationibus, atque exemplis plurimum confirmavi; ita minimè dubito, quin Cives Pisauenses, & illius, & mei memoriam in posterum sint retenturi, quippe qui tum veras redeuntium per ea tempora quotannis (quid? quod Aedilum indiligentia fortè recursuras) apud eosdem epidemiarum causas deteximus, tum medendi modum pro viribus indicavimus.

H. Quod autem subijcio consilium, ipse ego ad D. Traversarium confestim perscripsi.

VIRO CLARISSIMO STUDIO-
SISSIMOQUE

D. HORATIO BARTHOLOMÆO
TRAVERSARIO,

Poliatro Pisauensi,

JOANNES MARIA LANCISIUS.

S. P. D.

Vehementer laudo, proboque curam, ac sollicitudinem tuam; cum enim videris, castrenses febres epidemicè rursus hoc anno istuc grassari, quanquam consiliis meis minimè egeas, ad me tamen scribis, tanquam ad Archiatrum Sanctissimi illius Principis, qui, pluribus quidem de causis, sed eo potissimum nomine, Pisauensibus beneficentissimus est habendus, quòd à praesentibus morborum casibus majorem noxae partem providentissimè averterit. Etenim Sapientissimus Pontifex, cum duos circiter ante menses resciverit malignas istuc febres communiter vagari, confestim jussit, praecipuas causas, curandique methodum à me quam diligentissimè vestigari. Ego verò multarum jam Urbium periculo doctus, admonitusque etiam prudentibus observationibus excellentè illius, ac Nobilissimae Matronae D. Juliae Albanæ de Oliveriis dignissimae nostri Pontificis Amicae, statim suspicatus fui, stagnantes, corruptasque aquas una cum viarum, cloacarumque immunditiis in Urbe ista, alioquin plano in litore excitata, & vorticibus meridionalium ventorum objecta, labem aëris attulisse. Idcirco Principis mandato non solum ipse ego medicam consultationem vernaculo idiomate tunc temporis scripsi, in qua summam quidquid remedium vestris popularibus tum causis, tum aegritudinibus adhiberi posset indicabam, verum etiam curavi, ut Aegidius M. Bordonus insignis aquarum librator Pontificio aere istuc è vestigio contenderet, ac reducendae per suos canales aquae diligenter studeret. Nunc verò nihil mihi gratius tuis literis venit; declarant enim maximum tuum in Pisauenses studium conjunctum cum pari in me benevolentia, atque humanitate.

H. Quanquam verò ingeniosa, pariterque vera sint, doctissime Poliater, quae de origine istius epidemiae meditaris; tamen cum videam abs Te judicium quoque meum desiderari, mihi quidem ita laborandum, nè quâ parte videat

hanc de me fiduciam studiosissimi Viri fecisse. Veniam igitur dabis, si paulò aliàs principia debacchantis istuc febris repetamus, atque experientiam simul, ac ratione utentes, tutam viam sternamus iis, qui non ab effectis solum, eventibusque; sed à causis, ac principii naturas morborum rimari consueverunt.

III. Constat in primis historica fide, Pisaurum inter Urbes infamis aëris olim connumeratum fuisse, quod non tantum Catulli, qui eam *moribandam hominum sedem* appellat; sed etiam Leandri Alberti testimonio probatur: qui totius Italiae Urbes enumerans, cum ad Pisaurum pervenit, candidè fatetur non multos ibidem ad aetatem quinquaginta annorum pertinere. Hanc verò coeli inclementiam quibusdam circa Urbem istam collectis paludibus inductam fuisse, non solum legimus apud Jo. Colle, sed accepimus quoque à Viro gravissimo Michaeli Angelo de Paulis, Patritio, & Medico olim Pisauensi, nunc verò Pontificiae Aulae in Urbe Physico, & Protomedico Generali; quam postea Civitatem beneficio Serenissimorum Urbini Ducum exiccatis lacunis, perductaque per canalem ad abluendam Urbem perenni aqua, ab omni ferè damnati aëris censura vindicatam fuisse, firma traditio est.

IV. Deinde narras, Vir ornatissime, tribus potissimum ab hinc annis, aëtivo praesertim tempore, istuc defecisse fluxum ejusdem aquae, quae ab Isauo deducta per descriptum canalem humiliores Pisauri regiones excurrit, omnesque sordes, eò per multas cloacas confluentes, abstergere, atque abripere solet. Unde fruentibus aestibus fundum ejusdem rivi, quo coria etiam abasque cadaverosa corpora dejecta cernuntur, coenosum planè, ac graveolens redditum est. Huic rursus infortunio duo alia accessisse perscribis, orta nimirum ex infama civitatis parte, subterraneas multarum Aedium cellas implevit, sed paludes quasdam propè moenia, ac versus mare, nonèum exiccatas, reliquit. Cognoscimus insuper tuis ex literis, vias ferè omnes non coeno solum turpes, & immundissimas adspèctu, sed quasi pestilentes evasisse teterrimo corruptarum aquarum odore, illarum praesertim, quae ab extracto, netoque serico cum bombycibus computrescunt.

V. An non deducendum modò videtur, Pisaurum, florentissimam alioqui nostro aëvo Italiae Urbem, paulatim ad antiquam, vitiatique aëris luem istud stagnantium aquarum de causis tacitè recasuram; nisi Divino propemodum consilio Sanctissimus CLEMENS XI. inter tot tantisque Sacri Regiminis labores, ac sollicitudines, vestrae curam civitatis amanissimè suscepisset.

VI. Sed quid haec confector, & colligo, quasi verò brevi, ac jejuna oratione complecti possim quae Pisauentis Magistratus, nè qua intercipiat oblivio, tum in publica Acta mittenda, tum incidenda in aere cogitabit? Ad ea nunc venio, quae ad sapientem Medicum pertinent; scilicet ad rimandam naturam, causamque febrium communiter istuc saevientium.

VII. Ad ideam porrò istarum febrium quod spectat, non admodum laboramus, castrenses nè, perniciosae, an pestilentes vocari debeant, quippe qui de nominibus minimè solliciti

soliciti in res ipsas inquirimus. Illud utique, quod te non præterit, maximè advertendum arbitramur, nimirum febres istas verminosas, ac sæpe mortiferas esse, contagione in assidentes migrare, atque in omnibus plus minus similes observari.

VIII. Quoniam verò communes, similesque febres communibus, similibusque causis inducuntur; profecto principalis causa in aërem, noxiis imunditiarum, palustrumque aquarum effluviis inquinatum, referenda esse mihi videtur. Non enim ulla res plebeios, reges, divites, ac nobiles afficit, præter aërem, quem divinus *Cœlis Spiritum* appellat, atque reum paritate ubivis epidemice per hæc verba convincit: *Communis febris propterea omnibus accidit, quod eandem spiritum omnes atrahunt, fitque, ut simili corpori similes spiritum, similiter permixti, similes gignant febres*; quam sententiam repetit ad exclusionem Diætae lib. de nat. homin.

IX. Neque sanè inficias imus, venalem panem, graveolenti aqua conglutatum, fructusque pravos, qui in foris istis prostant (ut sulphur ignem,) communem febrem apud inopes potissimum protulisse. Solent enim hæc multo um quoque vermium ovula in corpus nostrum ingerere. Sed hæc inter Principes vestrorum malorum causas minimè recensenda putamus. Etenim illhæc epidemia non in omnes æqualiter Pisciari habitatores, sed rarior in C. v. s. illos, qui superiorem partem, quam qui inferiorem incolunt, vaga est: quanquam pauperes eodem pane, islemque fructibus ubique, & universè vescantur. Accedit, quòd popularis morbus, non solum lævit in eos, qui duriter victitant, sed etiam in Partios, qui in omni rerum ubertate viventes, optimo probabiliter pane uti solent, quos inter duos, alterum ex Oliveria, alterum ex Adizia familia, amicos utpote nostros, è vivis illic ereptos graviter in præsentia dolemus.

X. Similiter Austri, licet noxia interdum morborum semina crebriori flamine aliunde soleant convehere (quod vestra ab epidemia non alienum cenfeo) plerumque tamen, cum solo impetu flant, visum tantummodo, atque auditum hebetant, cæteraque exigua mala hominibus afferunt, que in Aph. recensuit Hippocrates, non verò hujus generis febres inducunt, nisi cum stagnantes aquas, morticini corpora, aliasque immunditias alicubi invenerint, quibus se immiscant, isque copia, quam comportant salium, ac sulphuris, ad putorem materiam addunt, motumque impertiantur. Palustres igitur aquæ cum tot, tantisque sordibus, quæ infernam potissimum Pisciari partem (præsentis epidemice hæc) occupant, verè ac principales causæ aëri istius inquinamenti erunt asserendæ.

XI. At enim v. id nec novum, nec rarum est calidis præter in tempestatibus malignos halitus ex palustribus aquis in hominum perniciem jugiter effluere; cum nihil apud præcos Auctores frequentius occurrat, quam monitum, nè quis juxta paludes vel ferat, vel ad siccet.

XII. Sed hæc vulgiora forè tibi videbuntur, quam, ut mereri possint longiori disertatione tractari. Sæculò igitur nonnulli tecum agitabo, quæ cæceniens vulgus non videt. Tria verò hujus generis maximè utilia arbitramur inquirantibus rationes malorum, quæ è noxiis paludum effluviis proficiscuntur.

XIII. Primò, cujusnam indolis ac mixtionis sint effluvia, quæ ex aquis stagnantibus, aliisque corporibus simul corruptis ætate potissimum partim assurgunt, partim urgenant in aërem?

XIV. Secundò, qua via ejusmodi particulae in accolatum corpora insulant, ac peneitent?

XV. Tandem, quomodo castrenses febres unà cum tot tantisque symptomatibus inducant?

XVI. Non est dubium (ut à priori ordiamur quæsito) accedente propius ad nostrum hemisphaerium sole, suisque radus validius nos verberante, cœnosis aquas intestino motu agitatum iri, multaque is permixta corpora ad putrescendum, aut ad vitam proferendam propensa, submoveri, effluviaque de se emittere mixtura, quorum pauci naturam, ac discrimina noverint. Enimverò experimento nobis constat, à palustribus, aliisque ex aquo humido corruptis corporibus, duo præ cæteris exhalationum genera, per vim solaris ignis, ac ventorum in circumfusum aërem efferi. Alterum quidem est congeries inorganicarum, atque inanimatarum particularum impuri sulphuris, salumque lixivio acrum, ac volatilibus, aliarumque exoticarum, quæ aqueis halibus crasse obvoluntæ ingratis etiam naribus empyreuma propinant. Alterum verò effluviarum genus constat multitudine vermiculorum, atque ovularum, quæ animatum quasi agmen instruant in aëre, de quibus fusè egimus lib. I. part. I. cap. 16. & sequen.

XVII. Hujusmodi autem insecta, eorumque semina, tametsi nonnullis ex recentioribus propè lateant, in acutos tamen Præcorum oculos evidenter incurrisse testes sunt M. Varro, & Columella, qui vicinam paludem æstivis caloribus, idcirco noxiam arbitrati fuerunt, quod inde vermium examina, infestu aculeis armata, in proximos habitatores insiliant, cacosque morbos (nempe difficultum cognitionis, tum curationis) producant.

XVIII. De vis equidem, per quas è utroque effluviarum genere inquinatus in humana corpora penetret, pauca nunc apud Te Doctissimum Virum arbitror suscitatura, utpote cui satis innotuerit ex Hippocratis libris, sed magis adhuc ex viventium Anatomie, quatuor præcipue meatus in nos aërem ingerere; primò cuius spiracula; demum quæ ex naribus auribusque intrà cranium desiliunt foramina; tertio naribus, atque os in pulmones usque connatis; postremo ex istis ostiis per pharyngem, sive celo hægum, in ventriculum, & intestina apertum tubum.

XIX. Porò ejusmodi meatus, si nihil obstitit, sordido aëri obstruati esse non possunt, qui salubri semper patefunt. Illud tantummodo, me judice, in dubium venit, an omnes hujusmodi viæ reclusæ sint omnibus aëris inquinamentis. Ego enim in eam sententiam adhaeror, ut credam, inorganica, atque inanima paludum effluvia per singulos cor oris hiatus, si nullum adsit impedimentum, subreptere posse; secus a que organica per œsophagum duntaxat in ventriculum, atque intestina cum cibis siliant, & potibus descendere, vel saltem non nisi is in locis aptum nidum fovendis nutriendisque lumbricis invenire. Nam hujusmodi vermes, quemadmodum ab Aëgris, qui à castrensis febribus correpti sunt, plerumque per vomitum, ac per secessum deturbantur; ita semper eorum in cadaveribus non magni solum, sed aded parvi, ut vix cerni possint, in ventriculo, etiam, atque intestinis confertissimi deprehenduntur.

XX. Tandem quomodo hujusmodi effluvia

castrenses febres tot tantisque symptomatibus stipatas inducant, facillimum erit summam cognoscere, si spectemus foedam istam sordium, ac vermium in aëre societatem eos graves, & periculosos morbos nostris in corporibus conjugere, quos discretos, ac separatos modò à solis vermibus, modò à nudo, inanisque pravorum humorum apparatu passim produci animadvertimus.

XXI. Sed rogo nunc, Vir optime, animum intendas, ut distinctè ac particulatim cognoscas, palustria inquinamenta advesari partibus penè omnibus humanæ machinæ, non solum fluidis, salivæ primùm, deinde fermentis primæ digestionis, mox chylo, lymphæ, ac sanguini, tandemque succo nerveo: verùm etiam solidis membris, quæ majoris usus dicuntur, ac potissimum ventriculo, & intestinis; cordi, & appensis sanguiferis; necnon cerebro, ac nervis ipsis. Nam in febribus, quas ejusmodi atmospheræ labes gignit, ab ore usque ad peripheriam corporis, tam liquida, quam solida afficiuntur ac labefactantur, ut nulli dubium esse possit, quin æstivo tempore, ubi palus ac cœnosa tellus proxima est, incolarum corporibus paulatim noxa iaducatur, in fluidis quidem per turbationem motus, & mixtionis, cui mox multarum particularum coagulatio, multarum fusio, ac demum utrarumque corruptio, ut vocant, conjungitur; in solidis verò propter fibrarum, villorum, vasorum, oscillorumque irritationes, spasmos, ac erosiones, à quibus, si tandem aut valida obstructio, aut pertinax compressio, aut immedicabilis necrosis inducatur, Egrotantes decedunt. Nos enim, cum singula hæc peculiari libro rimati simus, nostrâ hoc tempore referre maximè putamus, ut, si quid Tu melius fueris philosophatus, nobis, Vir doctissime, commentaria in lucem daturis uberiori fœnore suggeras.

XXII. Verùm de iis hucusque plus fortè, quam simplicis epistolæ, vel consultationis ratio postulat. Nunc quid de harum febrium prognosi, ac medelâ dicendum, paucis accipe. Miramur profectò, castrensem febrem mihi vobiscum egisse, quam apud nos, aliosque consueverit. Nam plerunque, ubi pedem figit, in magnam partem eorum, quos corripit, stragem exercet. Hunc autem felicem præ aliis vestræ epidemice exitum duabus potissimum deberi causis sum arbitratus, quarum altera ab Adriatici litoris ingenio pendere mihi videtur, utpote quod exoticorum salium venis minus fortè, quam Tyrrenum ferax, residet, ac putrescentes aquas non adeò veneficâ mixtione (unde extremam illam lædendi vim utraq; effluviarum genera accipiunt) imbuit, insicitque. Alteram verò petendam censemus à prudenti, tutaque methodo, quâ vos ægris vestris mederi hætenas studuistis; dici enim vix potest, quantum hujusmodi ægrotantes à turbatâ, tumultuosâque magnorum remediõrum administratione vexentur, franganturque eorum vires, sine quibus nulla unquam spes salutis affulget.

XXIII. Nec sanè mirum alicui videri debet, per æstatis initia, erumpente primùm cœnosis palustribusque è locis crudo solùm, ac sine vermibus phlegmate, tertianas vel simplices, vel duplices, utrasque tamen benignas, istic exortas fuisse; mox verò ingravescente æstu, magisque fermentatis sordibus, deterioribusque id-

circo sursum elatis effluviis, ac potissimum insectorum phalangibus, perniciosas omnino, ac pestilentes ortum habuisse, quæ quidem, ut isdem assidue valentibus, ascendentibusque exhalationibus ad medium usque ætumnium, nihil elapso apud vos anno remittentibus symptomatibus, protractæ sunt; ita certè ubique locorum, quò celerius post æquinoctium copiosi imbres cadunt, venique ab australibus in septentrionales commutati brumam inducunt, eò citius mitescere, atque in chronicos idèò facile converti solent; quia aëris labes (elutâ cœni pernicie, occisisque vermibus) simplicem lentorem induit, qui nostris liquidis nudas compedes injicit, quibus pertinaces obstructions chronicorum malorum radices facile cumulantur.

XXIV. At verò quid longius ea tecum commemoro, quæ diuturni doloris causæ fuerunt? Tibi potius atque Universo Pisaurensi populo magnoperè lætor, quippe cui PONTIFEX, verè CLEMENS, ita, dum hæc scribo, opportunè providit, ut primùm jussit vindicari à putore panem; deinde, nullis aut consiliis, aut sumptibus parcens, per Civitatis canalem juges aquas reduci, quæ sordes omnes, atque immunditias viarum, & cloacarum, illuc confluentium, brevi absterferint, & vel ante æquinoctium, quod mirandum erit, communem morbum demerferint ac suffocaverint. Nec dubito, quin, dum ipse Pisauro vehementer gratulor, Pisaurenses etiam in spem certissimam possim adducere, fore, ut per summum CLEMENTIS XI. beneficium, mutato inferius extra moenia alveo torrentis, qui sæpe superbit, atque in Urbem exundat; exiccatis juxta maris litus stagnis, elevatoque Isauri ad portum aggere, per quem facilis in vicinos campos ejusdem fluminis alluvio coningit, posthac perpetuâ cœli salubritate sint gavisuri.

XXV. De curatione verò istarum febrium postremo loco dicturus, sanè duplicem, præservativam nempe, & curativam expendendam susciperem, nisi de prioris methodo, te planè silente, nos aliàs fusè disseruissemus. Posterioris itaque rationes facile assequemur, si trifariam secundum triplicem malorum, quæ hisce in casibus contingunt, indolem diviserimus. Etenim, cum hujusmodi epidemici morbi, ut supra tetigimus, se prodere soleant, primo loco, specie febrium tertianarum, ut aiunt, benignarum, circa æstatis initia (neque enim synocharum meminisse oportet, quippe quas natura tempore, ac diætâ appositè curat) secundo medio æstu, ac principio autumnii, castrensi, ac pestilentium; Tandem sub autumnii finem, ac per totam quandoque hyemem chronicarum, earumque in quartanas, ac dysenterias maximè desinentium; nemo certè eadem methodo universos morbos tractabit, cum non eadem omnium, sed diversa singulorum sit causa.

XXVI. Et quidem benignis tertianis compendio non minus, quam feliciter medebimur, si animo perpendamus, eorundem fermentum communi fluidorum massæ nondum esse permixtum, nec malignis adhuc vermibus sociatum; sed ab hypochondriis in sanguinem, & nervos certis diærum horis traduci. Hoc itaque fermentum partim à primis viis extra corpus suaviter derivandum erit, partim specificis ita corrigendum, nè turbas deinceps in sanguiferis

sanguiferis concitet. Utramque verò paginam, ut puto, implebimus, si, post habitam omnimissionem sanguinis, quæ plerumque istiusmodi febres continuas, ac interdum mali etiam moris reddit, blandum leniens, scilicet Aquam, vulgò Angelicam, aut Electuarium lenitivum cum sale tartari fixo, & oc. canc. præp. ante tertium diem, si fieri potest, Aegrotis nostris propinaverimus. Deinde, nè fermentum febrile multiplicetur, ipsomet purgationis die, ubi adversari incipit, utamur pulveris Chinæ chinæ scrup. 2. cum scrup. 1. conf. de Alchermes, eamque postea chinam ter singulis diebus usque ad duodecimum, vel decimum quartum diem repetamus, eo tamen consilio, ut bis in hebdomade rhabarbari electi drach. 1. vel saltem scrup. 2. semper eidem chinæ admisceantur. Hanc verò mixtionem rhabarbari cum china ipse ego apud Italos xx. circiter ab hinc annis primus fassam, prosperamque hisce in casibus expertus fui, felicemque exitum cum aliis per epistolas communicavi. Cum enim tunc temporis cogitarem, undenam febris, quæ exhibitio ex veteri consuetudine Peruviano cortice extincta quidem visa fuerat, interdum dulci, acido proinatato medicamine, tam facile caput effretet, ægrosque, pejus interdum reversa, quam primo incursum tractaret; subit profecto animum, posse usum solius chinæ chinæ, nullo interjecto purgante, vivum ignem doloso cineri supponere; posse itidem acidum, aut dulce pharmacum amaræ vim chinæ admodum infringere, ac labefactare; quare fermentum utroque modo nervos suos rursus intenderet. Itaque per id temporis nos optimè de nostris ægrotis meritorios putavimus, si conjungendo chinam cum rhabarbaro à præstantissimo, quale ipsa china est, medicamento, omnem censuram tolleremus; & quidem voti compotes facti fuimus. Rhabarbarum enim quatenus est amarum, amarum hujus febrifugi vim non solum non infringit, sed auget; quatenus verò benignè abstergit, & purgat, opponitur austeræ ejusdem chinæ virtuti, propter quam minimo negotio glandularum oscilla coarctantur, intusque febrile fermentum non raro concludunt, ac retinent. Rhabarbarum contra, ex glandulis, quæ suis excretoriis canalibus in stomachi, intestinorumque cavitates hiant, sepulta, ac denuo pullulatura februm semina facilis eruit, delet, & fugat. Itaque hujusmodi Aegri, nè recidivas incurrant, oportet, ut diligenter caveant à dulcibus, & acidis tam in potu, quam in cibo per quadraginta saltem dies: frustra siquidem amarum adversus acida pugnatum esset, si, novis infusis acidis, eorundem vis, atque potentia denuo excitaretur.

XXVII. Sed, in multo jam difficiliorem Castrensi febrium curandi rationem descendentes, aperte fatemur, nihil Tibi, Vir optime, opus esse, ut consilia à nobis exquiras, utpote qui rem hanc, vertente iterum anno, tam prudenter, ac feliciter istic gesseris. Nos igitur argumentum per summa tantum capita tecum agnabimus, tum nè noctuas (ut in adagio est) Athenas feramus, tum nè crambem, quam semel in libris nostris coximus, modò cum nausea recoquamus.

XXVIII. At enim verò illud nunquam satis admonendum inculcandumque arbitramur, cum ægris ita agendum esse, ut nihil eorum, quæ tuta, ac necessaria sunt, omittamus; ni-

hil secus, quod dubium, periculosumque sit, admittamus, salutaris illius moniti perpetuò memores, quo divinus Senex Medicos non multa, sed opportuna facientes voluit laudandos. Atque hinc sæpe mecum aestimavi, quantum plures ex ea hominum multitudine, quæ cæteroqui gravibus à morbis vindicari potuisset, anceps remedium occiderit, quam ipsa temeritas servaverit; versà verò vice, quam multos à Medicis quasi desperatos sola natura aut lenibus adhibitis pharmacis, aut secretis duntaxat suis conatibus statim, aut sensim juverit; etiam cum agryta per caniculos ad ægroti cubiculum penetraverit. Etenim quilibet circumforaneus, si solers fuerit, nil præter verba, aut non entia chymica (sortes suas ab ipso casu fraudulenter expectans) vendere consuevit. Natura enim, si blandis ac tempestivis medicamentis juvetur, propriis quæ fluidorum, quæ solidorum viribus deleterias particulas validè subigit, easque per cutis spiracula, per cæterarum glandularum filtra, & quod in malignis morbis frequenter accidit, non tantum per obvias, & consuetas, quantum per novas quoque vias, scilicet per abscessus, ac decubitus, cujusmodi sunt parotides, tubercula, vesicantium ulcera, cum levamine pellit, atque extrudit. Idcirco ipse ego, si quando vehementer ægotarem, præclaram mihi fortunam putarem obigisse, si in Medici manus inciderem, docti quidem, sed cautioris; omnia nimirum, nè graviter erraret, maturè circumspicientis: contra verò magnum arbitrarer, maloque ipso fortè deterius infortunium ab eo Clinico curari, qui (proh dolor!) scientiam, atque industriam Artis credi vellet, nunquam à medicamentis ferari, seu, quod idem est, assiduum, & perenne bellum naturæ non indicere solum sed facere.

XXIX. At curationem igitur castrensi febrium, quod attinet; quanquam fateor, illam, quam Tu, Vir Clarissime, apud Pisfaureses instituisti, hoc maxime probandam esse, quod pauci ex tuis ægrotantibus è vivis sublaci fuerint, nihilominus tamen neque molestum, neque inutile Tibi futurum censemus, si, dum tuam laudibus prosequimur, nostram non absimilem methodum flagitanti tibi libenter deprompserimus. Licet verò probè sciam, medendi rationem non eandem ubique locorum, eodem quantumvis in morbo, esse debere: differre namque pro natura regionum genera Medicinæ, scripsit Celsus, ut aliud opus sit Romæ, aliud in Ægypto, aliud in Gallia: me tamen non latet, eum optimum esse Medicum, qui à certis, atque exploratis signis sua cuique præsidia petit, eaque ad singulos ægros sapienter accommodat. Multum enim interest, ut Hippocrates primus fassus est, inter corpus & corpus; inter naturam & naturam.

XXX. In primis autem Naucerus Medicus, ut Hippocratica phrasi utamur, hujus tam procellosæ vim febris deflexurus ad Aegroti lectum, tanquam ad clavum sine pyxis de certè federet, nisi animo præciperet quid sibi secundum veras indicationes agendum esset. Indicationes verò generatim sumptæ non sunt eadem, neque in omni ægrotante, neque in omni ægrotationis tempore: etenim principio hujusce febris id propositum esse videtur, quam citissimè, primo scilicet die, si fieri potest, vel saltè secundo, suaviter abstergendi ab hypochondriis partem aërii inquinamenti, quod tam

in vasa traduci, quàm morâ ipsâ (urget enim vermium seminarium) multiplicari, ac deterius fieri solet; cavendo semper ab acribus. Mox verò quidquid reliquum est morbidi fermenti, quod tum à chylo, & lympha in sanguinem, tum per recensitas cranii vias in cerebrum, ac per pulmonum, & galaxiæ semitas exceptum fuit, partim corrigendi, solvendi, ac volatilizandi, partim etiam aliò derivandi, ad loca tamen minoris usus, nè in membra majoris lethaliter decumbat.

XXXI. Quòd si autem accidat, ut Medicus non nisi in statu morbi ægrum suum possit invifere; tunc certè prudenter se geret, si, curatis, quantum in se fuerit, symptomatibus, ac revulsis à partibus majoris usus pravis humoribus, ipsi naturæ cardiacis, & specificis subveniat.

XXXII. Celebre est monitum Hippocratis, quod in utrumque, opportunum scilicet, vel ferum visitationis tempus ad amissim quadrare videtur. *Ægros, inquit, considerare oportet statim in constitutionis morborum principio, qua re opus habeant, & quales sint, ut pharmaco purgentur, aut ut aliud quid, quodcumque tandem volueris, exhibeas. Si verò omisso principio, ad finem jam vergente morbo exhibueris, in desperato jam corpore forte quiddam præbere veritus, periculum est, nè magis delinquas, quàm successum consequaris.*

XXXIII. Itaque si primo, vel secundo die ad ægros accersamur, tunc quidem, quum turgens pravorum humorum colluvies occurrat in primis viis (rarò autem non occurrit,) nec dum latè fermentata sint ipsius aëris purgamenta, vermiumque semina subsideant, profectò juvabit blandum emeticum, aut laxativum; emeticum certè, si ægrotus à cœna gravis, & facilis ad vomitum surrexerit. Hoc in robustioribus ex Tartaro etiam, vel vino emetico parari poterit: securius tamen in debilioribus concinnabitur ex olei amygdal, dulcium recenter tracti unc. 4. & aquæ theriacalis unc. 2. cum jure pingui tepido. Quòd si Ægrotus minùs ad vomendum sit proclivis, tunc simplex laxativum ex drach. 4. elect. lenit. (quod non video, cur blandum alioqui medicamentum, insignis quidam Author criminetur) cum drach. 3. pulv. tamarind. nec non pulv. corallinæ, semin. santon. & oculorum cancrorum ana scrup. 1. ad omnem denique cautionem malaxatâ mixturâ cum ol. amygd. rec. Tempestiva enim alvinarum fordium subductio hisce in casibus saluberrima est, non solùm quia partem detrahit maligni fermenti cum aëre, cibo, ac potu nuper ingelli; quòd si statim, non removeatur, evadit deterius, atque in vasa transductum, longè magis est nociturum; verùm etiam quia præcavere potest lethalem diarrhœam ex commixtione earundem fordium cum vermibus, ac multiplicibus massæ sanguineæ particulis oriri consuetam; quæ sanguinis partes circa febris augmentum symptomaticè solvi, fundique solent. Unde providentiissimè Pet. à Castro suos per hæc verba discipulos admonerat: *Obstate principiis secundum exigentiam, ante quartam evacuate: sic quanquam in progressu morbi eveniant symptomata, mitiora erunt, ac superata facilliora.*

XXXIV. Secus autem si post quartam diem ad ægrotum accesseris, solis clysteribus utendum tibi esse suadebit adaucta jam in humoribus fermentatio, per quam liquida secundaria copiosius compinguntur, & abscedunt à sanguine, ac plerunque per intestina symptomatico mo-

tu funduntur; quem sanè motum tantùm abest, ut promovere oporteat, ut potiùs impetu reflexo per diaphoretica, paregorica, ac subadstringentia à centro ad circumferentiam plerunque temperare conducatur, atque compescere.

XXXV. Dubitatio est, ac non levis inter Medicos controversia, utrum vena sub initium hujus morbi scienda sit. Equidem cum hîc agamus de pestilentibus febribus ab extrinseco aëreo principio conceptis, rarò sanguinem, ac non sine magna cum præmeditatione phlebotomia movendum esse arbitror; quia scilicet causa introrsum magis, atque ad præcordia ducitur: propterea experimentis edoctus scripsit Fracastorius, plerisque, quibus sua ætate in ejusmodi febribus detractus fuit sanguis, paulò post aut obiisse, aut in deterius lapsos. Quid verò progressu morbi, aut de cucurbitulis scarificatis, aut de jugularium venarum sedione statuendum sit, proximè dicemus.

XXXVI. Utique solers Clinicus, tam scilicet initio morbi, quàm in augmento advocatus, ad febrifuga diaphoretica, & vermicidia (novo sit verbo venia) animum statim convertere debet. Hæc autem aptè conflantur ex drach. 2. chin. ch. gut. 6. ol. Matth. & gr. 1. camphoræ, bis etiam in die repetendis: illud siquidem Medici perpetuò spectare debent, cuique morbo, præsertim populariter vaganti, applicare specifica; quæ, cum simplicia non temper naturâ, vel usu occurrant, suo Marte diuternâ, sedulaque praxi subactis compinget, & conglutinabit. In febribus verò à malignis paludum effluviis, ac potissimum in iis, quæ tertianæ perniciosæ typum, modumque servant (servant verò plerunque) nihil certius, aptiusque alexipharmacum, post blandam primarum viarum lenitionem, à nobis Romæ inventum, deprehensumque est, præfatâ missione corticis chinæ, atque olei Matthioli, quæ, dum cætera medicamenta pravorum humorum copiam diminunt, aut quaquaversum expellunt, ipsa deletariam, ac veneficam vim corrigit, vermesque potissimum enecat.

XXXVII. Et quoniam aëris inquinamenta præcipiti motu etiam propter copiam sæpe sæpius feruntur in partes majoris usus, ibique irritatione, & concretionem firmiter hærent, idcirco quàm ocysimè adhibenda sunt vesicantia tum cruribus, & brachiis, tum etiam cervici, præsertim si ægri sopore graventur. Dicit enim vix potest, quanta sit hisce in casibus utilitas, quæ fluit ab hujus fonte remedii, quod agit tum quia nervorum, ac membranarum retia stimulat, unde pressiones liquidorum augentur, indeque eorundem contactus non rarò mutantur in melius; tum vel maximè quòd cantharidum fermentum, quo tempore intrâ vasa coherentes lymphæ particulas solvit, ac per urinæ vias deturbat; simul etiam per loca emissariorum, quæ in cute aperuit, extra corpus derivat.

XXXVIII. Enim verò dum hæc aguntur, providendum maximè erit, nè sales exotici, deficiente potissimum aëreo fluido, propter exiccantem febris vim, æstate præsertim, cum nativo sanguinis sulphure concreverint; ideo frequenter in die propinari debent largæ portiones nunc ex aquis stillatitiis fonchi, card. sancti, rutæ caprar. scorzonæræ, ac similibus

cum pulver. cardiacis; nunc ex jure pullæ gallicæ junioris incoctis rad. contrayervæ, scorzonæræ, sem. card. sanct. & fol. sonch. contusis, nunc etiam, si urgeant vigiliæ, & summa linguæ asperitas, ex multis sem. mel. amygd. dulc. & card. sanct. cum prædictis aquis, vel Nuceriæ, quibus sanè aliquid semper ex Diacord. Fracast. & confect. de Hyacint. cum C. C. phil. Lapid. Bezoar. stibio diaph. & nitro fixo, in formam condai præparatum præmittere, vel admiscere conveniet.

XXXIX. Sed cum nunquam ejusmodi ægris magis metuendum sit, quam cum in statu morbi vel translatio humoris in caput, vel ejusdem copiosa per sedem colliquatio, vel tandem immodica, & citra ullum levamen, sudoris eruptio fieri contingat: Igitur singulis hisce casibus prospicere quam diligentissimè oportebit.

XL. Etenim si primum accidat, nulli dubium est, quin malum omen portendat ægris; quoniam id plerumque fit propter furentem humoris motum ex emergentibus, solusque quibusdam in sanguine particulis specie levioribus, quæ cæteras alis quasi suis per arterias carotides evehendo, cerebrum, ac nervos ita irritant, atque impleant, ut non modò dolores, ac delirium, sed convulsiones quoque, soporem, ac denique apoplexiæ speciem gignant. In hoc autem casu unica ferè spes est, si, dum per vesicantis ad occiput emissarum noxiæ particulæ paulatim abscedant, superfluitas in sanguine, & nervis mitescant, ac cicurentur Bezoarico potissimum Joviali, vel Auro diaphoretico cum Diacordio Fracastorii. In celebri nostro S. Spiritus Nosocomio etiam sectio venarum jugularium hisce Ægris gravi sopore detentis aliquando mirabiliter profuit, præsertim si pulsus validus fuerit, & artus calidi. Similiter in spem aliquam erigi potest Medicus, cum propter inductam vividiorum circumpressionem in Ægrotantis meningibus totoque genere villorum, qui illius caput, & collum constituunt, repente viderit exursum, ac veluti sequestro positos eosdem pravos humores circa loca parotidum. Sed hic adeò fallax, & periculi plenus est abscessus, ut sepe indè mortis discrimen impendat, unde salus ægris sperabatur. Quare in eam sententiam tecum descendo (quanquam id Romæ usu venire non viderimus) ut quam citissimè illius humoris motus ac transpiratio promoveatur, quod (nullâ expectatâ, quæ raro in pestilentibus constitutionibus opportunè accidit, coctione) statim, si vires ferant, promovetur ex Riverii Consilio per sectionem saphenæ, aut salvatellæ; sin minus scarificatis ad scapulas, & respondentem humerum, ac brachium cucurbitulis, admotaque unctioe cum oleo cheirino, chamæmelino, & Matthioli, vel consimili demulcente, ac dissolvente topico.

XLI. Si verò urgeat diarrhoea, hæc quidem raro, hisce in casibus à vitæ discrimine abesse solet, non solum quia universam sanguinis massam fluidioribus partibus privat; quare eadem ad concrendum paratior est; sed etiam quia intestinum in malignam dysenteriam convertitur, vermium scilicet morfu, & acium fluidorum interceptione apud intestina cœcuntibus. In hoc quidem casu, etiam si valda adstringentia usurpâri non debeant, utpote quæ venenum, nondum cicuratum sanguini remiserent; at tamen adhibenda veniunt, acridinem demulcentia, & quæ ab imo ventre ad peripheriam diverunt, cujusmodi sunt missima opiata diaphoretica

ac testaceis permixta: Itaque elypheres sint ex ol. amygd. dulcium nov. tract. cum decoct. omenti vervecis, & guttis aliquot ol. Matth. vel drach. i. Diacordii, ac consimilibus. Per os itidem subacida, ubi immanis fervor urget, alexipharmaci sunt admiscenda ex succo vel granatorum, & citri, vel sonchi in jure cum gran. falsi absinth. Conferunt similiter gelatin. C. C. & mixtura lapid. pretiosorum, qui cum crystallo duriores sint, fragiles per se erodentium salum angulos comminuant, atque confingunt: quo fit, ut in venenis corrosivis tempore commendentur. Juvat quoque memoratum Diacordium, quod à celeberrimo Fracastorio ad coercenda seminaria pestilentium febrium inventum fuit; cæteraque diaphoretica utilia sunt, quippe quæ symptomatum fermenti motum à centro ad circumferentiam divertunt, simulque deleteriam indolem mulcent. Sunt qui, quoties urget dysenteria, ad ol. amygd. cui guttul. ol. Matth. ipse admiscere soleo, etiam per superiora exhibendum confugunt, & magni faciunt, tanquam expertum dysenteriarum antidotum.

XLII. Sudores tandem colliquativi, ac syncopici, præsertim si pulsus parvos, atque inæquales comites habeant, lethales esse consueverunt; indicant enim sanguinis massam à sua crasi jactatam in copiosum serum facessere, quod ex universis venarum sinibus partim convulsis, nec reducere sanguinem potentibus, partim nimium laxatis exprimitur, atque excidit; cui sanè symptomati nullum tutius obstitit remedium, quam quod ærura miama, tam diu mali auctorem, imbibit, cicurat, & coercet. Hoc autem pro viribus facit indicata china ch. cum ol. Matthioli, & terra sigill. Potiones similiter aquarum destillatarum, gelat. C. C. parata cum aqu. papav. rhead. atque hujus generis alia: præsertim verò vinum cum Theriaca, quam veluti specificum pharmacum in Pissurenibus Febribus inter alia proposuit celeberrimus Hercules Saxonia.

XLIII. Sed hæc ad te rerum istorum scientissimum verbosiora forte videri possent, nisi me, meaque tam benevolè exciperes. Pauca nunc supersunt de curatione chronicarum affectionum, quæ autumnii fine, & decursu hyemis apud palustrium locorum incolas, vel ægre revalescentes, vel lentè decumbentes observari solent.

XLIV. Sunt verò mala hæc secundum varia corporum temperamenta, in aliis tertianæ nothæ, in aliis quartanæ, in nonnullis contumaces dysenteria. Si de tertianis, quartanisve sermo sit, usum compertum habemus has facile cedere primum emetico antimoniaco, mox verò decoctionibus amaris, præsertimque flor. hyperici, aut salviae, vel pulv. myrrhae electæ, aut etiam ch. ch. cum intermixto rhabarbaro.

XLV. Ad diurnas tandem dysenterias optimam experti sumus radicem Ipecacuanhæ, cujus nomen, ac vires ex Occidentali India mirabili sanè nostratum etiam eodem modo primus in Europam invexit Guliel. Piso. Neque certè ullum tam facile invenire est præstantius remedium adversus plurimos morbos, ex longa obstructione ortos, atque in primis ad ventris fluxus, qui à veneficis causis dependent, curandos: est autem benignum vomitivum, ac suave subastringens; unde, & ab affectis intestinis revellit, & laxis partibus tonum largitur.

XLVI. Cæterum, si coelum, etsi clemens, ubi morbum fecit, saluberrimo Celsi consilio, mutandum est, præsentissimum certè remedium erit hoc ipsum in morbis longis mutare, cum suapte naturâ morbidum fuerit, atque insalubre.

XLVII. Tu interim da operam, ut quàm citius in publicum commodum, atque in amicorum, præcipuè verò mei solatium convalescas. Quamquam enim Platoni valetudinarius Medicus non improbetur; Hippocratis tamen meminisse magis debemus, qui censet Medicorum incolumitatem arguementum in illis esse scientiæ, ac felicitatis, quò facilius alii se iisdem permittant. Vale. Iterum. Romæ Idib. Septembris MDCCIX.

ARGUMENTUM.

D. Bartholomæus Traversarius gratias agit Auctori pro accepta epistolari ejusdem Dissertatione, quam summopere laudat: significat epidemiam in summo aestu propter aquam canali restitutam remisisse: Pollicetur ad illius opinionis confirmationem duas observationes à se factas de consimilibus epidemicis febribus.

ILLUSTRISSIMO ET REVERENDISSIMO
DOMINO

JOANNI MARIE LANCISIO
SANCTISSIMI
CLEMENTIS XI.

Intimo Cubiculario, necnon Sapientissimo Archiatro.

HORATIUS BARTHOLOMÆUS TRAVERSARIUS
Obsequentissimus S. P. D.

Doctissimam tuam epistolarem dissertationem Illustrissime, & Clarissime Vir, Pisaurensis epidemiæ Annorum MDCCVIII. nuper elapsi, & vertentis MDCCIX. abditam originem, atque indolem, sapienter, atque enucleatè aperientem summâ cum voluptate perlegi. Hanc tam sedulo, & adamussim semioticæ ejusdem narrationi, quam superioribus mensibus ad Te misi, accommodas, ac tanto mentis acumine examinas, ut non tantum in privatum hujusce Civitatis, sed etiam in totius humani generis commodum, atque adeò communem Litterarii orbis utilitatem sine cunctatione publicam lucem videre mereatur. Coërcita autem est hoc anno (quod miraberis, & gaudebis) castrensis febris decedente ipso Augusto mense, hoc est fervente adhuc aestu, cum jure metuebamus, nè grassantis luis strages usque ad solstitium hyemale produceretur; Coërcita, inquam, est tam felici exitu, ut nè Valetudinarii quidem, aut saltem admodum pauci consuetis chronicis morbis nunc pertinaciter angantur. Tantum profectò beneficium spem nostram longè superans, & communia vota præveniens, providentissimæ Beneficiæ Sanctissimi Domini Nostri CLEMENTIS XI. debet amoenissima hæc Civitas. Namque statim ac ab expertissimo amico nostro Bordonio

Hydrostata celeberrimo per hujusce Civitatis canalem libera aquarum excursio restituta fuit, majori ex parte retusam est Pisaurensis aëris inquinamentum, ac pristina valetudine Cives usi sunt. Dixi majori ex parte; quoniam tunc etiam temporis absoluta fuerunt serica opificia, quæ odore gravi Pisaurensium, ut reor, saluti magnopere adversabantur. Utinam & in posterum hujusmodi ars longè à Civitate ablegaretur: Urbanum enim aërem à noxiis incoctorum, corruptorumque bombycum miasmatis vindicatum cerneremus. Auguror huic etiam Civitati, fore ut per novum canalem extra moenia construendum foedus cloacarum latex rectà ad mare deducatur, quemadmodum laudatus Bordonus monuit, ac spem nobis iniecit; Hinc enim exiccationem Palastrium jam diu prope litus Aquarum futuram confidimus. Sed ut redeam ad elaboratissimam tuam dissertationem, Illustrissime, & Consultissime Vir, tuis obsequentissimus annuo consiliis, tam quod ad indaginem originis, Indolis, morumque transactæ Pisaurensis epidemiæ, quàm quod attinet ad ejusdem communium procatarticarum, atque internarum causarum, modique earundem in humani corporis perniciem agendi: nè quid dicam de methodo verè Hippocratica istiusmodi febres curandi. Ad tuæ itaque solidissimæ doctrinæ confirmationem duæ apud me extant epidemiarum constitutionum observationes; una quidem synochæ patridæ proportionatæ: & altera simplicissimæ tertianæ intermittentis, geminæque perniciosissimi moris, quæ multis ab hinc annis grassatæ sunt in Portus Cæsennatici Incolas, primò verò rurales habitatores Terræ Sancti Archangeli, & partis inferioris ejusdem loci, tunc cum Clinici munus enunciatis in oppidis exercebam, quas certè (modò sublimiores tuæ curæ permittant, nec mea hic negotia pressius detineant) communicare Tibi audebo: & cum faciliè exorari soleas, me amare perge, diuque vive, & Vale.

Datum Pisauri Idibus Decembris 1709.

C A P. VII. *Improbatur à quodam Anonymo China china usus in febribus Pisauri epidemicè grassantibus, cujus epistola ab Etrusco in Latinum conversa hæc traducitur.*

UT semper illos Medicos laudaverim, qui cum hominum valetudinem tueri, ac quoad fieri potest, in longum producere debeant, id maxime secundum Magni Hippocratis consilia, & ipsi per se cavent, & aliis cavendum proponunt, nè quidquam in malorum curationibus moliantur, quod ægrorum vitæ, aut saluti quoquomodo adversetur. Clinicus enim satis præstitit, si, cum juvare nequit, saltè non læserit: ita profectò dicaces quosdam obtrectatores ferre non possum, qui malevolentia potius, vel invidia, quàm veritatis studio æstuantes, aliorum facta tametsi præclara, & curationes optimâ methodo institutas insectantur, & carpunt. In horum porro censum, ut arbitror, venit quidam Medicus; cujus hic nomini parcimus, qui nec præsens, nec prudens; scilicet, neque visis Pisaurensibus Ægrotis, neque auditâ Polatri relatione sequentem ad Amicum suum criticam epistolam dedit, quam

quam nos, ut operi nostro congrueret, ab Etrusco in Latinum fideliter vertendam curavimus; & quidem eò libentius, quòd luculenta, & omnibus numeris absoluta apologetica responsio per D. Bartholomeum Traversarium exarata, mihiq; nuncupata fuit.

Epistola Anonymi ad Amicum.

Utinam aliquando, Amicorum optime, Natura cæteroquin benefica, ad aliquam præcavendam calamitatem, suas opes non patefaceret, nec nimium curiosa hominum mens, ad ipsarum indolem, virtutem, ac robur investigandum, ingenii aciem intenderet. Sic enim plerique mortaliū tranquilliorē agerent vitam: inopinatis ærumnis obnoxiam minus, nec ita facilè mortis tempus ab ipsa natura constitutum antevertent. Superioribus seculis Medicorum Respublica, ut scribit Henricus Tenkius, veterum industriam vicit, invento Cortice Peruviano, quo sanè remediò ad febres non intermittentes solum, sed continuas etiam fugandas nullum antea præsentius reperit fuerat. Verum istud tantæ utilitatis acceptum à natura donum, atque arte elaboratum, utinam nostra ætate, exitiale, ac pestiferum infelici hominum generi non evasisset, & cum febres vi suâ extinguendæ forent, vitam potiùs non extingueret, aut saltem in contumaciores morbos non converteret. Id autem haudquaquam ejusdem Corticis vicio, quasi suas vires amiserit, nec ob diversam febrium indolem, aut ob mutata corporum elementa contingit; sed Medicorum imperitiâ, negligentia, qui, dum sæviant epidemias, ægris frequentioribus diligentem dare operam nequeant. Hinc enimverò nullo studio, nullaque Christiani hominis charitate, febre correptis exhibent eisdem nimis Peruvianum Corticem; non satis cogitantes, quid inde periculi obvenire possit. Quin etiam in hoc pernicioso instituto perseverant, quanquam videant, ac sensu ipso teneant, Corticem illum non modò febrium radicem non evellere, sed ægros celerius morti objicere, aut diuturno morbo, insuperabilique; immemores profectò, aut ignari Hippocratis effati: *Judicium difficile, experimentum periculosum.* Nemo porò de hujusmodi Corticis sermonem fecit, qui non statuat ab eo tandiu abstinendum, quoad plures dies febris ingruerit, ac nonnisi semel, atque iterum purgato corpore, adhibendum esse. Cui quidem sano, æquissimoque consilio, meâ sententiâ, aliud non minus utile adjiciendum est, ut scilicet Medici advertant animum, ubi terrarum degant, qui febris laborant, & quo utantur vivendi more. Montani siquidem cum aërem subtiliorem hauriant, quo à sanguine lentorem arcant, præsertim si sobrietatem amaverint, facilius, & maturius morbos depellunt; contra verò Maritimi, ut qui Pisaurum incolant, australibus, falsisque ventis obnoxii, unde fluidorum cûsus retardatur in corporibus præcipuè edacitati deditis, diuturna febre corripitur consuevere; quippe cujus sit in causa fermentum densum nimis, & contumax. Quamobrem nisi Medici ita animo præoccupati in istud solertes incumbant, ut miti, repetitaque purgatione cruditatis impedimentum auferant, atque obstructions vel omnino removeant, vel imminuant; difficultatis profectò, ac periculi plena erit curatio, quæ solo Peruviani Corticis remediò instituat. Quanquam & cortex ipse, si illum propinare velint, cum aliquo aut volatili sa-

Tom. II.

le, aut tinctura, aut spiritu necessariò copulari debet, ut stypticam densantemque retundant vim, quæ plerunque, & vix non semper fœdus init cum morbi causa. Igitur mirum utique non videatur, si prætermisâ hujusmodi cautione, eaque adhibitâ, quam initio diximus, methodo, Pisauri nonnulli usque à superioribus annis valetudinarii sint, ac spem vix habeant ullam recuperandæ salutis; vel improvisò quoque, ut scribis, occumbant.

II. Quibus equidem Valetudinariis ad pristinum statum breviori via restituendis crederem, nihil utilius esse, nihilque priùs perficiendum, quàm, ut se ad aliquem montanum locum, Borealibus ventis apertum, conferant, atque ibi corpus diligenter per epiciasim purgent, adhibitâ præsertim rhabarbari tincturâ paratâ aquis per balneum Mariæ distillatis è succo taraxaci, cichorei, agrimonias, aliarumque hujusmodi, obstructions dissolventium herbarum, repetitoque per singulas hebdomadas aliquo miti Cathartico, veluti è floribus malorum persicorum saccharo condicis, aut eorundem syrupo, vel aureo. Quæ sanè remedia viginti, & amplius dies præbeantur. Laudarem quoque dum prandii coenæque initium sit, elæosaccharum cinnamomi, vel absinthii, julepum cinnamomi; quidpiam elixiris proprietatis Paracelsi; tincturam juniperi, citri cortice temperatam; atque ista quidem, ut depressam, obtusumque ventriculi fermentum coquendis cibis comparatum vires, motumque suum instauraret; hinc autem salubrior chylus evadat, secumque in sanguinem deferat eorundem medicamentorum virtutem, quò sanguis ipse lætior, vegetiorque fluat. Quòd si adhuc nihilominus non sese à morbi causa expedierint, maximæ foret utilitatis Marte uti diaphoretico, qui cum ligno sassafras, cum rosarum radicibus, ac rosis marini floribus ebullierit, idque plures dies crederem propinandum; recreato simul corpore modicis ambulanculis. Quæ cum peracta fuerint, tum demum Corticem Peruvianum tutò adhiberem vel in pulverem redactum, vel in bolos divisum; deinde vinum absinthio conditum præciperem, cochlearis mensura sæpius iteratâ portione, quod vinum aqua chalybeatâ temperetur. In ditiorebus verò, vinum excipiat jus incoctis viperina carne, & radicibus chinæ. Infimum ventrem foverem, ungeremque spiritu aliquo volatili; & si quidpiam impedimento esset, nè hujusmodi remedia ad affectam valetudinem restituendam sæpius iterari possent, clysteribus uteret ex pari mole aquæ Tecturii, & hordei cum rubro saccharo.

III. Quòd verò attinet ad Pisavaenses Agrotos qui novo febrium genere, lento scilicet, ac intermittenti corripuntur, ita rem agerem; scilicet stomachica peptica præberem, scilicet syrupum acetosum, salem essentialem absinthii, tartarum vitriolatum, tartarum solubilem; quæ omnia cum aqua theriacali, aut totius citri commisceantur. Eos autem, qui vicibus pollent, aut nimia ciborum ingurgitatione premuntur, purgareto sex, aut septem granis tartari emetici diligenter præparati, infuso jure dissolutis, aut immixtis conserva florum persicorum. Idque tribus ante cibum horis, ac post horæ intervallum, cyathum juris pariter infuso hauriendum traderem; quibus omnibus morbosus liquor è stomachi glandulis extrudatur; unde contumax illa febrium causa exoritur, ac perseverat. Quòd tùm ita gestum fuerit, manè uncias aliquot exhibeantur succi è soncho, aut è sylvestri cichoreo per arenam percolato,

lii

colato,

colato, qui vel unā cum syrupo Altheæ Fernelii, vel è cichorio composito, permisceatur, vel post syrupum propinetur. Antecedat verò tres horas cibum potio hujusmodi, ac per octo, vel decem dies absorbeat, quo tempore, dum vigent paroxysmi, ebibendas traderem aquas è carduo sancto, & ruta capraria, è scorzonera secundum artem distillatas, conspersasque pulvere veri sibi diaphoretici, Lapidis Bezoaris occidentalis, sanguinis hirci præparati; aut guetatum infuso spiritu salis Ammoniaci dulcificato, aut tincturâ contrayervæ. Quibus autem pecunia hifce comparandis remediis non sufficit, tribui decoctum poterit è cervini cornu limatura, vel è bardanæ pulvere. Et quoniam febres istæ intermittunt, modico vino prandentes, meâ sententiâ, uti possunt, ut reficiantur, easque cibo vires addant, quibus illum maximè indigere indicat morbi causa. Post diem decimum quartum leniter alvum purgent; deinde Tincturam Dolei febrifugam hauriant, aut febrifugum Hadriani A Mynsicht; quibus omnibus si febris resistat, tunc Peruviani corticis auxilium implorandum est; siquidem temporibus Medicina nocet; data tempore profunt. Et data non apto tempore vina nocent.

IV. Præcipuè verò à Phlebotomia caveant, nisi illam postulet Pleuritis, aut aliquod molestum symptomata. Tunc pedum aut manuum vena secetur, vel Hæmorrhoides aperiuntur.

V. Pato me de re hujusmodi satis scripsisse, & si temporis, cujus angustiis excludor, habeatur ratio, plusquam satis. Cæterum consilium, & facultas mihi sanè fuisset plura proponendi, non ut quemquam docerem, cum neminem docere ausim, quin à quovis doceri cupiam; sed ut morem tibi diligentius gererem, qui familiariter imperasti, ut, quæ mihi tutior, faciliorque videatur, curationem ostendam febrium chronicarum, quæ istic modò deserviunt, & quo pacto citius Aegri, quoad liceat, à morbo convalescere possint; quin etiam ut Apoplexiæ causæ arceantur, quæ frequens adèd Pisauri est. Quo quidem mortis genere dum paucis ante diebus correptus est furor quidam, illinc ad nos profectus, cives nostros maximo concussit metu. Utinam verò illorum nemo è patria sua fatum fugiens, huc, aut aliò se conferat, convehatque secum pestiferum hujusce arboris semen. Vale.

Dabam v. Kal. Octob. MDCCX.

CAP. VIII. *Difertatio Apologetica D. Traversarii ad illustrissimum Lancisium, in qua ostenditur perutilis china china usus in febribus perniciosis.*

ILLUSTRISS. AC REVERENDISS. DOMINO
JOANNI MARIE LANCISIO

Archiatro Pontificio,

HORATIUS BARTHOLOMÆUS
TRAVERSARIUS

Meldulensis, Medicus Pisaurensis,

S. P. D.

Cum Tua singularis humanitas, Vir Illustrissime, tum eximia sapientia, quâ in Rebus Medicis ita cunctis præstas, ut meritò nostri sæculi præcipuum ornamentum habeas; tum etiam incorruptum iudicium, quo polles, mihi calcæ addidit, ut hanc ad Te epistolam dissertationem super Chinæ Chinæ usu in febribus castrensibus, quæ Pisauri grassatæ sunt, iterum darem. Huc etiam accedit quòd suo quodam peculiari jure hujusmodi pertractatio Tibi deberi videatur, qui non modò Peruvianum corticem ritè exhibitum non improbas, verum etiam, ut eo uteretur in posterum auctor mihi fuisti, atque utilissima monita, de recta ipsius exhibendi ratione, addidisti. Ut autem ad hanc descriptionem animum appellerem, eò inductus sum, quòd Vir eruditus, (utinam etiam ingenuus, atque integer) suo quodam scripto, quod Tibi etiam mitto, veluti quodam classico nostræ curandi methodo bellum acerrimum indixit, quo adèd accolarum animos commovit, ut præstantissimum hoc remedium non modò aspernentur; verum etiam tanquam à præsentis veneno abhorreant; ac plerique etiam ejusdem ope curati, panico timore acti, ac penè lymphati, residuum medicamenti virus adhuc visceribus inhærere, imminentemque vitæ perniciem infixam medullis gerere conquerantur. Quamobrem in majus discrimen cives nostræ curæ commissos conjici dolemus, ob hanc animorum pestem fraudulentè ab erudito viro disseminatam, quàm ob aëris virulenta miasmata: Siquidem arma nobis è manibus eripi videmus, quibus febres huc usque desævientes confecimus.

II. Illud autem mirandum, sapientem hunc prudentemque scriptorem, qui tam diligenter aliis consulere studeat, tam malè sibi, ac suæ famæ consuluisse, utpote qui nec morbi causâ, ac naturâ perspectis, nihilque de remediis, quæ adhibuimus, cognoscendis sollicitus, tanquam vates divinitus, atque inopinato exortus ex tripode de ignotis rebus divinando potius, quàm ratiocinando respondeat, ac decernat. Quod Tu, Vir Doctissime, facile noveris, si ejus dissertationem humaniter conferre digneris cum morbi historia, quam describere aggredior:

III. Anno 1709, epidemica febris iisdem signis ac symptomatibus, quibus anno 1708. invasit, quem-

quemadmodum ad Te aliâ dissertatione perscripti: seviriter iterum coepit paulò post æstivum solstitium usque ad medium Septembrem; quo tempore penitus fuit extincta, neque unquam in chronicos morbos, ut verebamur, desit; salubri itaque autumno, atque hyeme prorsus usi sumus exceptis nonnullis, qui post Autumnale æquinoctium eadem febris leviter correpti, facillimè convalescerunt. Ast circa initia Februarii 1710. numerosissimæ quadam, benignæ tamen, etæque simplices tertianæ debacchari coeperunt, quæ per totum usque Martium paulò post vernal æquinoctium perduraverunt, & sanè absque ulla patientium cæde suam expleverunt cursum; proprium ut plurimum circulum post quintum vel septimum, & quæ longiores erant, post nonum paroxysmum vel simplicissimum, vel nullo argumento medico, exceptâ diætâ, compulsæ perficiebant.

IV. Propterea totum opus naturæ relinquebamus. Verum spem nostram fallebant sæpe sæpius repetitæ patientum recidivæ, fortè quia iidem imbellem negligentes hostem, gulæ postmodum nimium indugebant: familiare enim primùm est hoc in sex rebus non naturalibus, præsertim apud vulgares homines peccatum, quod nullis usque nunc cohortationibus tolli potest; & licet recidivis blandæ purgationes, & mitiorum antifebrilium usus subministrarentur, tamen ad corticem Peruvianum rhabarbaro copulatum tanquam ad sacram ancoram, cui decoctiones, vulgò aperientes, superbibebantur, recurrendum erat, quo propterea auxilio ægri pristinæ securitatis valetudini restituebantur.

V. Hoc tempore erucarum per civitatis mœnia, ædiumque parietes perreptantium, atque intima quoque domorum penetralia pervadentium ingens vis observata fuit. Non enim remotæ fuerunt causæ (quemadmodum Tu quàm diligentissimè faciendum docuisti,) hunc aërem inquinantes; quare ut insectorum ovula, abunde à phalangibus volantium animalculorum anni 1709. æstate, & autumno sine foetura relicta à subsequenti non admodum rigida brumâ coercita fuerunt, non extincta; quæ tandem blandiusculo ineuntis veris calore foia, foetus ediderunt; ita pariter ab iisdem aëris motoribus noxia effluvia, quæ apud Pisauenses latitabant, novum ad motum convocata occasione descriptis insurgentibus veris febribus consumaciter præbuerunt.

VI. Ab ineunte igitur Julio 1710. per totum subsequentem Augustum febris hæc, licet perniciosi ingenii, felicitis tamen exitus fuit; in paucorum enim necem sinebat, & tantum nonnullorum, vel qui principio mitiorem ejusdem morrem negligentes, antifebrilia retardari posse arbitrabantur; quæ proinde, aucto morbo, incassum postea cathartici, phlebotomiis, absorbentibus, blandè oleosis, alexipharmacis, diaphoreticis, & si quæ sunt hujus census, aliis præmissis usu veniebant. Ast epidemica hæc febris paulò ante autumnale æquinoctium, quo tempore anno 1709. penitus edomata apparuit, immaniùs usque ad totum Decembrem seviriter tam perniciose symptomatum, quàm ægrotum numero: ita ut Accolarum nec tertia quidem pars ab eadem immunis fuerit. Toto hoc luctuoso tempore, quanquam penè omnes ægotantes non minores numero sex milium usque ad orci fauces perducti fuissent, tamen vix ducenti extincti fuerunt, remedium ab antifebrilibus, & quidem porissimùm à cortice Peruviano postulantes, præmissis, vel etiam prætermisissis pro ægotantium temperie, habitu, sacochyma, vel plethora, nec non pro urgen-

Tom. II.

tiore symptomatum exigentiâ, blanda catharsis, & phlebotomia. Laudabamus idcirco tuum de propero Chinæ usu, amplissimè Vir, consilium experientiâ millies firmatum. Nec sanè nimia celeritate patientium curationes præcipitavimus, nos imperiti, inconsulti, cæcique Artifices ab Anonymo nuncupati. Nam cum felix ægritudinum exitus nostram methodum saltem repentinas patientium neces præpedientem plerumque roboraverit, negligebamus quicquid multi opinione propria lyncei ac sapientes, contra præmaturam hujus corticis exhibitionem oblatrabant.

VII. Et quanquam nonnullis contigissent recidivæ per totum, & ultra Octobrem periculossimæ; quod, ut scriptum est, superioribus annis, non eveniebat; mitiores tamen factæ sunt, minusque crebræ ineunte Novembre, & multò benigniores appropinquante hyemali solstitio. Tunc enim temporis multi singulis octonis diebus vel majori, vel minori adhuc interposito spatio, à tribus vel quinque ad summum harum Febrium, jam mitissimarum redditarum Paroxysmis infestabantur, quæ exactâ duntaxat observatâ vivendi normâ sponte finiebant.

VIII. Suspiciabantur nonnulli operâ Antifebrilium suspensas tantùm, non edomitas febres; coërcitis videlicet turgentibus succis intrâ primos canales; donec excursu Antifebrilium fræno, vomitu, & per secessum egerentur recenter illaqueata fluida; quorum cum vitia superata non essent, denno recurrerant febres: Dixi antifebrilium, non solius corticis Peruviani usu suspensis febribus; Namque ex his adhibebantur vel sales Antifebriles, vel decoctiones amaræ à Sydenham propositæ, vel concreta, sive tincturæ ex eodem cortice extractæ; aut Mortoniana, aut essentialis Dolei à sagacissimo Censore hac in constitutione laudata.

IX. Suspicionem videbatur augere de Blegnis in suo Opusculo Quinquæ usui dicato, loquens de Febribus, in quibus cruditarum ingens copia stabulatur: *Pituitosa*, inquit, *sordes in Ventriculo stabulantes*, *Corticis particulas oblinunt*, & *quasi visco implicant*, eaque de causâ plurimum obtunditur, & impeditur, & quandoque gravissima, & insuperabiles mæsa efformantur, quæ eundem opprimentes, *Febrientibus vitam eripiunt*: Verùm nostram in Epidemiam non quadrat monitum de Blegnis; ex hujus corticis enim usu, nec febris, nec symptomata urgentiora eandem concomitantia intendebantur; immò eadem unâ cum Febre penitus edomabantur; Itaut nemo repentino facto ea in ægritudine, quæ cortice oppugnabatur, peremptus fuerit.

X. Sed quoniam post Febres Antifebrilibus delatas hypochondriorum tensio aliquos detinebat, in curationum progressu epicraticas per alvum egestionem blandis Catharticis qualibet hebdomade excitabamus ex decoctionibus rad. aperientium cum antifebrilibus, stomachicis, ac roborantibus, paratis; quibus etiam Rhabarbari, ope Tartari, tincturas eliciebamus. Itaque non unico Cortice Peruviano enarratas Febrium causas edomare tentabamus, quod modestissimum Censorem latet, cujus amaræ in Pisauenses Medicos objurgationi obsequium meum pacata mente devoveo. Sciat tamen velim anno nuper elapso novas pensitatas Antifebriles Tincturas, volatilibus aculeatas: cujus exemplum sequens sit, quæ maximum Pisauensibus contulit beneficium: scilicet spatio 24. horarum Pulverem Chinæ Chinarum, & Radicis Gentianæ in vase vitreo arenæ calore digerebamus spiritibus vini

& Salis Ammoniaci; affuso hinc vino rubro generoso, producta similiter infusione ad quinque vel sex dies, phialam saepius agitando: Mox per chartam emporeticam liquor percolatus bis in die Aegris exhibebatur ad aliquot uncias; Nec obstat quod ait D. Monginot in suo tractatu de Februm curatione per usum quinquinae: Cavendum scilicet esse, ne quid in quinquinae preparatione accersatur, à quo vel imminuatur, vel quod moram injiciat illius actioni: Cui adstipulatur Thomas Sydenham epist. respons. ad Robertum Bradii scribens: *Cum sanè, qui aliquid Cortici adjiciunt, prater vehiculum eidem in ventriculum transmittendo necessarium, aut ignorantia peccant, ut mihi videtur, aut dolo malo, à quo vir probus ex animo abhorrebit: Nam volatilia, ut spiritus vini, & salis Ammoniaci, energiam Antifebrilem Corticis potius augent, quam minuunt; unde Clarissimus Joannes Raius autumat Antifebrile Americanum volatilibus armatum febrem sine recidivae metu deletere; & in Bibliotheca Pharmaceutica Mangeti, ubi de Antifebrilibus agitur, haec ejusdem Raii verba leguntur: Verum sanè asserere possum, me in millenis agris exhibitionem cortici nunquam satè tutam observasse, omnique prorsus recidivae antevortenda aptam, ni volatilia etiam in largissima dosi admiscuerim: Hanc veritatem hic quoque Pisauri experientia constantissime firmat.*

IX. At enim verò non vulgi solum, sed nonnullorum quoque sapientum redargutionibus culpabatur tanquam descriptorum symptomatum potissima causa, Americanum Antifebrile, praecipue quia educta fluida per vomitum, & per secessum, colore illum, ipsiusque tinturas emulabantur, & eos, qui novarum redeuntium Februm immunitate enecabantur, China chinae, tanquam veneno sumpto, interfectos fuisse asserbatur. Superioribus quoque annis 1708. & 1709. Symptoma expositum, licet non tanta feritate, corripiebat Patientes, de quo secunda mea dissertatione, ruditer scripsi. Nec fortè vitium Peruvianum Cortici tribuendum est, sed potius misammatibus agrè fortassis Anno 1710. in tantum hostem, laudatissimum istud Antifebrile vim suam alexipharmacam exerebat, quòd morbus esset vehementior ob majorem perniciosorum effluviurum copiam, vel etiam quia siccissimis hujusce Anni Tempestatibus aestiva, & autumnali (Pluviae enim quatuor, & ultra mensium spatio desideratae fuerunt) eadem effluvia udis vaporibus non lenirentur.

X. Quae cum ita se habeant, causasque praesentis epidemiae, quae ego rudi stylo sum persecutus, tuque, Vir consultissime, doctissima tua dissertatione eleganter ac disertè exposueris, nimis injustè redarguitur Chinae chinarum usus, sine quo profectò penè dimidia Pisaurensium pars desideraretur.

XI. Haec quidem Antidotus non suspendit febres quatenus coercet, vel potius illaqueat tantummodo causam; Verùm etiam quia illas quam perniciosissimas absque recidivae metu profligat, Aegrosque pristinae valetudini restituit, & eò celerius, quòd citius ad ejusdem usum, nobis sedentibus Aegri recurrunt, dummodo castigatissima vivendi norma praesidium hoc minime enervent. Licet autem interdum aegrotos perfectè non restituerit, à morte saltem impendenti liberavit. Quòd autem anno 1710. recidivae suis radicibus pejores successerint, hoc peculiari, ac peregrinae causae tribuendum fuit. Nam attentà observatione in nostra hac Epidemia compertum habuimus Recidivarum causam Americanum Cor-

ticem esse non potuisse, cum recidivas passi sint & quidem frequentiores, ac pejores, qui Chinam non sumpserunt.

XII. Pensitata enim re in plurium graviter febricentium curationibus nec laudatum Corticem, nec aliud antifebrile ego, pariterque doctissimus Consultissimusque in arte Medica sodalis meus Dominus Christophorus Cervasius exhibebamus; periculum scilicet facturi, an tot recidivarum, & diuturnarum molestarum agrotationum causa fuisset Quinquina. Verùm abunde docti sumus illas aliunde ortum traxisse. *Respirant enim Aetcola multu ab hinc annu Aetem alienu seribus inquinatum, nondum emendatu putridorum effluviurum fomitus, quos alia mea dissertatione exposui. Insuper jam tribus ab hinc annis repetunt descriptae febres, quarum ob annum recursum, cum ipse non possint non magna ex parte eisdem lacessere Patientes (licet elapso anno 1710. plurimos, qui non prius epidemias nostras febres experti fuerunt, corripuerit) ideo jure suspicandum pertinaces factas esse in glandulis imi ventris salinas aggestiones, ac tenacissimos lentores, qui simul acquiescunt, in secretioni illarum partium penitus; naturalis Oeconomiae functiones saltem insensibiliter laedunt; certis autem anni temporibus, potissimum aestivo, & autumnali, ab aeris particulis celerius agitatis cientur, ac propterea fermentescens felleum, ac lymphaticum humorem inquinant, unde, ut opinor, novarum februm paroxysmi excitantur. Igitur immeritò Cortex Peruvianus, tanquam enunciatorum Recidivarum, infelicitumque, & contumacium valetudinem auctor redarguitur. Potissimum quia absque ipsius usu difficillimè convalescent aegri, quin potius vel in autumnales contumacillimas quartanas, quarum anno 1710. & currenti 1711. non exiguus est numerus, vel in Cachecticas Leucophlegmaticasque affectiones Hydropi insuperabili affines incidunt. Accedit quòd cum non desuerint Lumbricorum in intestinis, & ventriculo enormes tumultus, ob hanc etiam causam Chinae chinae usus fuit summopere necessarius.*

XIII. Venio nunc ad id, quod solertissimus censor de praetermissa purgatione, ante Chinam chinam objectat, quòd quidem non inconsultò, Vir doctissime, à nobis factum agnosces. Considerare enim debuerat peritus ille magister, febres in hac Epidemia ab initio ferocissimam faciem deregere, & miseros aegros enecare solitas; ut ideo temporis spatium non permisissent purgandis praeparandisque corporibus. Quare experientia compertum habemus, quam plurimos non adhibito statim febrifugo interiisse, plerosque propinata è vestigio Chinà convalescisse, quos inter nonnulli hujusce Civitatis Nobilissimi Partitii sine ulla penitus sub initium instituta purgatione convalescerunt; & nunc prospera valetudine fruuntur. Sunt, fateor, pauperculi quidam, qui ob inopiam, extremamque egestatem gregaria in posterum vivendi norma abutentes, tandem non propter exhibitam Chinam, sed omnium rerum inopia oppressi, ac millenis postmodum voluti in sex non naturalibus erratis occidunt non culpa remedii, cujus ope diutius vixerunt, sed propria, ut passim etiam, ubi nulla grassetur epidemia, solet contingere. Hisce profectò de causis, credo, ille, de quo doctissimus censor adeò exclamat, apoplecticus interiit.

XIV. Cum verò castrenses febres non adeò celeriter ad necandum ipsa moventur, atque ubi primarum viarum urget plenitudo, tunc quidem, ut, Tu Vir expertissime, nos docuisti, blandia lenien-

Ienientibus, ac Clysteribus iter Chinae chinae sternimus; Hippocratis etiam monitum præ oculis habentes, qui agens de tertianis lib. de Affectionibus num. 18. *Tertiana*, inquit, febris, cum apprehenderit, siquidem videbitur tibi non purgatus esse, quarta die pharmacum datur: si vero pharmacum non videbitur opus habere, medicamenta in potu exhibeto, quibus febris aut transmutetur, aut deficiat. Videtis, Doctissime Lancii, ut divinus Causa Chinae inventioni præfuit. Immerito proinde censor noster ea verba (nec prudens certe nec sciens) excussit; nos scilicet nullo studio, nullaque Christiani hominis charitate eum nimis Peruvianum corticem febre correptis exhibere. Nemo autem non novit, quam difficile sit de aliorum operibus, cum absumus, iudicium ferre. Neque verò (ita nos Deus amet) unquam hic periculosum experimentum tentavimus. In eo utique attentos fuisse oportuit, ne præcipitem occasionem perderemus, quam quando censor longè à Pisauri habitans cerneret, ac expendere potuerit non video; cumque omnia purgantia, ut ait Etmullerus Thef. 17. habeant in se venenum excepto Rhabarbaro, & Aloe, ideo nostris ægris ad tollenda capita mortua, ut ita inquam, febrilis ignis (Te quoque suadente) Rhabarbarum cum China interdum propinabamus.

XV. Cæterum, tacere non possum experimentum in Pisaurensi epidemia adamulsum respondisse animadversionibus ejusdem Etmulleri. Nam hic Auctor de maligna febre scriptum reliquit: Nil exitialius est, & hominem febre maligna correptum certius ad interitum, & cuius trahi, quam quacunque in specie ingens & superflua purgatio: saepe enim utebar in delicatulis potissimum Matronis duabus mannae uncias clarificatae, emulsione seminum melonum lege artis exceptis; & tam jucundum catharticum plus quam viginti copiosissimas sedes insigni nobilissimarum Patientum incommodo provocabat; Nec non etiam aliquos robustos viros, hac castrensi febre correptos observavi, qui à recentis pulpæ Cassiæ uncia copiosissimè, & crebris dejectionibus comitatis à torminibus intestinalibus, & tenesmo, non sine notabili virium jactura purgabatur. Remittat igitur Censor ab acri nimis loquendi modo, quo nos immanè quantum vellicat, seu potius quò ipsemec in turpitudinem venit.

XVI. Nullam itaque aliam purgationis necessitatem invenio, nisi ut præviæ intestinales, stomachicæque impuritates egerantur; & quidem quam citò, in februm nempe principio, ne in progressu causam febrilem augeant, vermium foeturae pabulum præbeant; sicuti etiam, ut osiola vasculorum succos felleos, & lymphaticos deferentium liberiùs hient, patulasque præbeant vias specificis præsidii febres jugulantes, secundum nuper expositum Hippocratis præceptum si verò pharmacum non videbitur opus habere, medicamenta in potu exhibeto, quibus febris, aut transmutetur, aut deficiat.

XVII. Beneficium educationis illarum impuritarum, consentientibus omnibus sanioris consilii Auctoribus, feliciter, & propriè emeli, quam catharsi assequimur. Inquit enim Etmullerus: Certum namque est, quòd radix curandarum intermittentium consistat in vomitu. Fortassis primò ob breviorè, per quam educendi succi, viam provocantur: secundò quia stomachicis & intestinalibus tunicis stimulo emetico, à pyloro versus cardiam in inversas vermiculationes proripatis, adherentes illis viscositates faciliùs extricantur, & vomitu viscus, & filaments multoties tanta aciditate infecta, ut dentes oblupefaciant, educantur:

Tom. II.

Tertiò quia intestinales liquores, felleus videlicet, & lymphatici vomitu à ductibus chyliifero, & lymphaticis avocatur, quod non contingit catharsi; unde Riccardus Morton, egregius Chinae chinorum Patronus, prolixam non tantum istius Corticis Historiam, sed etiam varios ejusdem casus, primavum apud Europæos usum, inchoatum nempe ab anno 1649. diversas apud Auctores, vel descendentes, vel oppugnantes, fortè exponens, exercit. prima cap. 8. inquit: Me quod attinet, ut ut nausea insolita suadente, lenius emeticum ante usum corticis prescribere, nonnunquam necessarium duxerim: & nisi cachexia urgente catharticum non commendat, cum paulo infra citato loco ait: Et in cachexia insigne Catharticum propinaverim. Igitur sanius consilium cenleo in homine robusto ad vomitum alias prono, & debitu observatu cautè, in Februm principio, emesi enunciatas insurritates educere.

XVIII. Alias nisi fordes istæ intestinales urgent, sicuti profectò non urgebant in Homnibus sobriæ vivendi normæ assuetis, quorum quamplurimi à Castrensi febre corripiebantur, potissimum fervidiori tempestate, qua tribus elapsis annis immanis grassabatur epidemia, tum enim humani corporis succi summa laborabant fluiditate, & motus utriusque celeritate. Quare perverso etiam februm characterè inspecto tot tantæque purgationes, repurgationesque cortici Peruviano præmittendæ non erant.

XIX. Laudatus præterea Morton eodem loco, ubi de catharsi, & emesi ante corticis utum promovendis, præmittendisque sermonem facit: nullo autem, ait, absque evidenti indicatione quicquam hoc un præparationis gratia ministratum curationi conducere, multo usæ expertus sum: Jure merito igitur Raymundus Restaurandus citato loco inquit: si nonnulli Chinam china usurpantes ejus opæ febres non expugnant, id illorum imperitia adscribendum est. Hodie purgans exhibent; postmodò Chinam china porrigunt; qua die data illa est, febris desinit; purgans verò de novo paroxysmum accersit, adeò sibi invicem adversantur. Injustè igitur doctus Censor asserit omnes Auctores has corporum purgationes, repurgationesque ante corticis Peruviani usum imperare. Audiatur rursus modò citatum Auctorem cap. 7. namque inquit: Reverà huic medicamento nihil magis repugnat, quam cathartica, quæmòrem id in usum duxi, majori emolumento impurgatis meo agru præmissa plena phlebotomia, injectu clysteribus, exhibitisque jusculis refrigerantibus: Hinc Dominus Monginot in suo de februm curatione per usum quinquinae tractatu scribit; purgatio necessaria quippe est ante corticis Peruviani assumptionem (sed quando, audiamus quæso) cum pluribus impuritatibus scæter infimæ venter, vel si primarum viarum non adest libertas: Auctor verò annotationum inscriptarum in libro febris China china expugnata, postquam Auctorum opiniones de purgatione præmittenda nec ne corticis Peruviani usui exposuit (problema enim est ab utraque parte rationibus, & auctoritatibus fultum) hæc scribit: In ea ego semper fui sententia, non esse equidem longo purgantium usu, & repetita sape vena sectione vires atterendas, neque labesandam esse corpori æconomiam, at levem aliquam primarum viarum expiationem procurandam esse clysteribus, saltè, aut cassia, antequam ad corticis exhibitionem deveniatur: & licet Mangerus in sua Bibliotheca Pharmaceutica, ubi de antifebris agitur, inquit: Antequam febris fugam exhibeatur, & vena sectiones necessaria, & purgantia quibus febricitantem accommodata, sunt administranda; nam in eo vix cum clarissimo Morton convenimus,

lii 3

quòd

quod fermento febrili venenato antidotum suam, corticem scilicet, sine ulla præliminari præparatione, ut plurimum opponat. Hoc siquidem nobis feliciter non cessit, indeque recidivas non infrequentes, atque perniciosissimas enatas vidimus. Attamen huic sententiæ obstat experientia in hac Pisarenis epidemia milles firmata. Quamplurimi enim, qui fervente Sigris à castrensi luxuriante febre correpti fuerunt, absque præliminari præparatione, saltem exactâ vivendi normâ observatâ, victuque admodum tenui præmissis, opera unius corticis Americani felicissimè sine recidivis evaserunt; inter quos etiam nuper elapso anno 1710. mea conjux, filii mei, uxoris meæ famula, & ego recensentur, qui duplici tertiana satis perniciosi moris transacti anni Augusto urgebamur. Unico enim febrifugo Americano selectissimo, canonicè adhibito, per multos dies absque novarum usque nunc febrium recursum convaluimus, Deoque opitulante, jucundissima potimur valetudine; modo, quo insignis Pharmacopæus Donzellus de se ipso fateatur suam proferens sententiam, quod omne prosperiori à cortice febres fugantur, non præmissis purgantibus.

XX. Licet autem sub annum 1709. ego & domestici mei à consimili febre tacti fuissimus, non quidem anno 1710. recidivi censendi fuimus ob chinæ chinarum abusum, vel saltem ob malè sanam, & incautam methodum, qua ipsi utebamur; sicuti neque tales dicendi videntur numerosissimi Pisarenenses, qui tribus expositis annis, per ea scilicet tempora, quibus epidemia sæviebat, à recurrente febre correpti fuerunt; cum enim perfectissima sanitate (qua nunc etiam fruimur] integro anno absque minima ulla œconomix naturalis læsione vegeti, ac bene colorati gavisi simus; quomodo febrile semen chinæ chinarum nodo illaqueatum in penitioribus nostrorum viscerum angulis conscriptum latere credendum est absque eo quod nostrorum corporum machina nec tantillam inturbaretur? Igitur Dominus Monginot in citato opusculo inquit: *Si quis enim sibi fingat febrem post menses aliquot ingruentem reliquias esse præcedentis, fraudem sibi facit: & paulò post ait: addo ut ejusmodi reditu iniquè priori fermento tribuendi essent, cujus portio in quapiam parte foret residua, quin potius illi, qui recentibus ex occasione suscitarentur.*

XXI. Speraverim autem eruditum Censorem ob eum, quo Cathartica etiam in Febris Chinæ curandis prosequitur, amorem, hanc methodum non malè auditorum, præcipuè cum multorum Auctorum testimonio fultam viderit; nam Monginot inquit: *Et hoc necessariò hic adponendum fuerit, ut Curatio ex voto remedii usum sequatur, ac recidiva præcaveatur, purgantia leviora paulò post quàm febris desierit, requirit; circa quorum usum perpendendum est primò, opportunum esse, ut adjungantur quibusdam præparationibus quinquina; hoc quippe modo ab ipso tempore, quo instituitur purgatio, via remedii citra interruptionem transfertur. Subdit deinde sapiens Auctor: Cathartica in genere, quorum delectus habendus, ea sunt, qua amaro, aut aliis qualitatibus cum Quinquina conveniant; juvenda ergo illius operationis, aut saltem non inturbanda, veniant in exemplum Rhabarbarum, Aloë, extractum Colocynthidum, vel qua serum superfluum nata sunt abripere, cujusmodi sunt extractum, vel resina Jalappa: Et revera Rhabarbarum cum cortice miscbamus, non solum quociens diuturnæ, & chronicæ hæc febres evadebant, sed etiam cum eadem reperitis recidivis valendinarios Pisarenenses relinquebant, eosque biliosis egestio-*

nibus urgebant: censbamus enim ad causarum febrilium correctionem quoque spectare promovendam corroboracionem viscerum intus ventris, quod cum solo cortice consequi metueremus, ipsi Rhabarbarum addebamus, quod non tantum cathartica, sed etiam subtypica vi potitum, medicatam patientibus opem præstare valebat; nec propterea ipso infructuosè utebamur. Hoc beneficium ab isto suppeditandum præsidio, tu quoque, sapientissime Vir, permonuisti tua in doctissima dissertatione, ubi cum ad præcavendas recidivas consilium præbes, inquis: *Itaque tunc temporis oprime de nostris Ægrotis merere putavimus, si cum china Rhabarbarum intermiscendo, à tam utili, quale ipsa china est, medicamento, omnem censuram tolleremus, & quidem voti compotes facti sumus. Ast superiori Anno 1710. Cortex cum Rhabarbaro non ea felicitate stimulabat alvum, qua annis 1708. & 1709. & propterea opus fuit illius remedii usum, grandioribus Catharticis interrumperet. Huic sententiæ adstipulatur pariter Dominus de Blegnis suo sæpius citato opusculo, nec non Doleus asserit Chinam de China cum purgantibus mixtam exhibendam: quinimo & Bartholinus in cent. 2. epist. 42. scribit: Fermentum istud Quartanæ hoc medicamento quasi vinctum, & in unum compactum, nisi apti cujusdam & proportionati purgantis beneficio è corpore educatur, vim suam fermentativam tandem exerturum.*

XXII. Cæterum si quis Chinâ chinâ abutatur, non dubito, quin ita lædendus sit, quemadmodum à quovis alio, quanquam innoxio alkalico, puta crustaceis omnibus, atque inter hæc inculpabili pulvere Margaritarum, ocul. cancorum, & similibus, quorum certum est, diutino, seu minus cauto usu non exigua mala processisse.

XXIII. E contrario non pauci sano fortè consilio opinantur, Quinquinæ vires Catharticas minime inturbandas fore, nè materiam, quam unum vincit pharmacum, aliud solvat, motusque perverfos succorum, quos Cortex sedat, purgantia redintegrent; ideoque expertissimus Sydenham in epistola responsiva ad Robertum Brady pag. mihi 352. monet: *Vitandas ante omnia evacuationes qualescunque, cum vel blandissima Cathartica, quinimo Enema ex lacte Saccharato in morbi discrimen certissimè, fortè in morbum ipsum devotè Ægrum conjiciat: Raymundus verò Restaurandus cap. 7. ait: Nulla ergo incumbit necessitas illi purgans exhibendi, qui per Quinquinam curationem adepti sunt, præcavendarum ergo recidivarum.*

XXIV. Solvit tamen quæstionem laudatus Raymundus Restaurandus citato loco, hæc scribens: *Nec tamen purgationem improboverim, si modò ejus indicant Cacoehymia adfuerit, ac Febris character nullus omnino supersit; Porro ut id securius succedat, concedendum est aliquod temporis spatium præterire, imò die uno vel altero ante usum cathartici, & die subsequente utile est infusionem China china assumptæ in aqua frigida factam, quod nisi factum fuerit, postliminio redit febris; quare satius sit abstinuisse, quàm periculo ægrum exposuisse: Quam methodum nos secuti sumus, ut ex jam dictis videre licet.*

XXV. Pertæsum jam prorsus, Vir clarissime, Te arbitror longissimæ hujus Apologiæ, quare pudet variam nunc persequi exhibendæ Chinæ methodum, quâ in Pisarenis epidemia feliciter usus sum, illamque appositis historiis illustrare: illud itaque dixisse satis erit, secundum diversum in Ægris temperamentorum, & reliquiarum morbi

morbi occursum, diversas quoque chinæ formulas adhibuisse, plerumque tamen ad 40. usque dies remissa sensim dosi continuatas. Quibus inus venter duriosculus, & sinistri hypochondrii dolor cum faciei pallore à gravi malo supererat, propinabantur per 15. aut 20. dies boli ex Chinæ, & Rhab. extract. ana drach. semis. cum scrup. sem. martis diaphor. & jusculo tartarizato incoctis radicibus aperientibus: aliis vino rubello infusam Chinam exhibebamus; multis cum succis concretis: in omnibus tamen unâ cum congrua victus ratione. Nam ut rectè animadvertit D. Monginot, *Nemo sibi fingat solius Quinquina beneficio præcaveri posse damna ex erratis in diata commissis emergentia*: Inter quæ procul dubio ipsæ sunt recidivæ, quas etiam vidimus arcellitas adulterino cortice, qui facilè per Mercatorum fraudes sæpe sæpius optimo solet admisceri; ut etiam Ermullerus & idem Monginot testantur.

XXVII. Sed tempus jam est, ut scribendi finem faciam, Teque, Vir amplissime, precer, obtesterque, ut mihi in causâ propria fortè plura, quàm opus fuerat, dicenti humaniter parcas. Vale.

Datum Pisauri die 15. Martii 1711.

CAP. IX. *Ad confirmandum animum Domini Traversarii, immeritò ab Anonymo insimulari, Auctor tum hujus objecta refellit, tum illius argumenta corroborat.*

CLARISSIMO DOCTISSIMOQUE VIRO
D. HORATIO BARTHOLOMÆO
TRAVERSARIO,

Poliatro Pisaurensi,

JOANNES MARIA LANCISIUS

S. P. D.

Cum primùm abs Te missam Anonymi censuram graviter accepissem, acriorem postea quàm putaram, fallisque criminatio- nibus refertam dolenter inveni, simillimam scilicet Auctori suo, quisquis ille fuerit, contumeliosam, minacem, indignam profectò, quæ de Te urbanissimo peritissimoque Viro loquatur. Conceptam tamen animo indignationem, tum inde plurimùm lenivit Apologetica Epistola tua, in qua Adversarii impetum ira debilitasti, tantæque humanitate acerbiter vicisti, ut nihil addendum ad optimæ causæ, seu veritatis confirmationem reliqueris. Enim verò temere ille objecerat novitatem nullâ Scriptorum auctoritate sussultam propinandæ chinæ sub initium, si necessitas postulaverit, malignarum febrium: nam semper nova erunt remedia, tametsi vetera, apud parum peritos Medicos, qui recens aurumare solent, quod ipsi non usurpaverint. Et quanquam ego nullo duce ante annos 20. eam Romæ methodum in epidemia castrensi febrium tenuerim; deinceps tamen nunquam non de felici exitu sum gratulatus: cum ceteroquin illos ægros passim interire animadverterim, quorum Clinici, nè aleam recentis inventi tentarent, maturum, ut vocant, tempus exhibendi febrifugi

opperiebantur, atque exinde aliis in dies experimentis eandem medendi viam ab amicis quoque munitam viderim. ac expeditam.

II. Miror proinde Censorem tuum, cum gratis Tibi tanquam Magistro acturus esset, convicium pro beneficio reposuisse. Quid? Quod perniciosæ febres, cujusmodi plerumque sunt, quæ in epidemicis constitutionibus grassantur, sæpe sæpius intra septimum diem perimunt ægros, ut accuratè observaveras, sapienterque monueras; ita ut si 14. vel 21. diem quis expectare voluerit, non ægrotum, neque cadaver, sed resolutos penè illius cineres curandos susciperet. Hinc planè perspicio quàm longè absit obrectator tuus, non solum à docti Censoris officio, verùm etiam à simplicis Empirici munere, & cognitione: duo enim beneficia à Censoribus, qui ex veritate, non ex odio nos nostraque assimant, solemus arcessere, rectius nimirum cogitandi, & accuratius agendi; ut, quæ bona sunt, animo præcipiamus, quæ mala, opportunè in agendo devitemus. Scire autem pervelim, quid Adversarius tua in epistola fuerit commentatus, unde vel Tu, Clarissime Vir, vel quisquis alius levia saltem, aut ethica, aut physica monita possit haurire. Fateor ingenè mihi quidem videri illius scriptum non nisi detestandam calumniandi procacitatem, vulgaremque ac summo opere penitentiam medendi methodum præ se ferre.

III. Quod autem interdum à Chinæ usu ægrotantes in eundem morbum relabi Censor objectet; miror sanè non intellexisse, recidivam potius quàm mortem expectandam esse, ubi hæc impendet; nisi febris subito profligetur. Ceterum ii quoque, qui absque Peruviani corticis præsidio ab Epidemicis febribus convalescunt, ipsa morbi indole recidere in febrem solent, ut longè ante detectam chinæ vim observavit Hippocrates, qui secundum Valesii divisionem primo epid. sect. 1. num. 7. refert morbidam constitutionem, in qua quicumque *Supersites manserunt, per multas solum recidivas evaserunt, multique illorum (ut illic contigit) per hyemem ægrotarunt*, & num. 36. sect. 3. inquit, *nullum novi, qui supersuerit, cui non contingerint recidivæ.*

IV. Risum autem tenere non potui, cum legerim quass turbas exciter, ut querelas misceat, & clamet, propterea quod unus è vulgo diem suum repente obierit, posteaquam febrifugo curatus istinc discesserat: perinde quasi qui Chinâ utantur nusquam sint morituri; vel sani etiam homines improvise ubique locorum interire non soleant, præsertim cum salutare Christi (Luc. 21. 34.) præceptum minimè servaverint: *Attendite, inquit, vobis, nè forte graventur corda vestra in crapula, & ebrietate, & cura hujus vitæ, & superveniat in vos repentina illa dies.* Jurè igitur ac merito tuorum revalescentium auribus in Apologia inculcasti, nè inductam à China china bonam valetudinem aut lautiori, aut mala diæta (ut sæpe fit) labefactent, & corrumpant. Nolo interim hic velut pro aris, & focis cum Censore tuo scriber pugnare, ubi Te (neque fortassis tacitè) in crimen ideo vocat, quia non purgas, nec repurgas febrientium corpora. Nam ubi per tempus licet, id prudenter opportunèque facis, facioque & ipse; sed interdum malumus ægros nostros sine purgatione supersites, & recidivas in deterius lapsos, atque sublatos. At video, me longius adhuc provehendum, si omnibus illius Criticæ capitibus vellem respondere; cum potius pudeat malevolentissimam ipsius obrectationem

tionem rescribendo esse hactenus prosequutum.

V. Laudo utique eam patientiam abs Te legatis Adversarii calumniis exhibitam, tum lenitatem respondendo insigniter probatam: quem quidem fructum unicum reputo, qui tibi ex illius acerbitate provenerit: neque Anonymo minore certe utilitatem accessuram confido, si responsionis tuæ moderationem, doctrinamque ritè animadvertit. Vale.

Romæ VIII. Kal. Aprilis MDCCXI.

CAP. X. *Consilium scripto datum à Doctissimis Bononiensibus Archiatris in dubio recursum Pisaurensis Epidemice, ab Eminentissimo Urbini Legato ad Auctorem missum:*

Quoniam sub initium veris anni MDCCXI, omnia jam Pisauri procurata fuissent ad inhibendas stagnantium aquarum, aliorumque corporum computrescentium causas, quas suo loco singillatim recensimus; ac proinde summa, pro cœli illius ingenio, valitudinis tranquillitas vigeret; tamen, quia nonnullorum Civium animi inter dubitationes futuri malorum recursus fluctuabant, placuit Eminentissimo Cardinali Tanaræ Bononiensi, tum Vigilantissimo Urbinis Ducatus Legato, ad duos Clarissimos Patriæ Academiæ Medicos perscribere, ut diligenter expensâ totius facti serie (quam Dominus Bartholomæus Traversarius Pisaurensis Poliater adornaverat) consilium ederent, quod, ut accepit, datis ad me benignè literis idem amplissimus Princeps è vestigio misit. Hoc autem, cum non modò summo pere eruditum invenerim; verum etiam in posterum valde utile, ac salutare ejusdem Urbis Populo fore censuerim, quemadmodum Eminentissimo Legato tunc per epistolam vehementer commendavi, ita pretium operæ me nunc facturum existimabam, si præsentibus Actis inferuissem. Porro hic præterire nequeo magnos Viros, tametsi longo temporis intervallo disjunctos, cum viderint consimiles casus publicis rebus incommodare, ad consimilia excogitanda præsidia concordare incidere, & convenire. Nam Eminentissimus Tanara mentem suam ad illud idem nostrâ ætate convertit, quod olim, scilicet exeunte seculo XVI. Franciscus Maria Urbini Dux excogitaverat, qui nimirum, cum animadvertisset Pisauri Cives pestilentium febrium recursum per singulas ætates affligi, Celebratissimum Herculem Saxoniam per id tempus Patavini Lycei splendorem, & ornamentum consuluit, cujus dissertationem typis editam inter hujus Auctoris opera legimus, legendamque Pisaurensibus Medicis suademus.

TYPOGRAPHI MONITUM.

Quod hic subjungendum erat, Consilium Auctoris Medicis Bononiensibus jam diu remisit, quò si opus esset, ab eis castigatius acciperet: Quod cum se facturos recepissent, nondum tamen expleto jam anno suam fidem liberarunt: Nè igitur vanâ fortasse ipsius spe, urgentes jam typos retardarem, illud necessario prætermittendum duxi.

CAP. XI. *Agitur pressius de causis, qua noxia effluvia ad Pisaurense Cælum labefactandum per æstatem potissimum, & autumnum emittunt, & quibus amovendis jussu CLEMENT. XI. trium annorum decursu consultum est.*

Cum igitur Pisaurense Cælum variis de causis, unde maligna extiterat epidemia, contaminaretur, haud quaquam fieri potuit, ut omnes è vestigio tollerentur. Sed trium annorum spatio quotidianâ penè diligentia, atque assiduitate provisum est, ut popularium morborum radices stirpicus evellerentur. Juvat autem hoc loco eisdem ordine recensere, ac veluti sub unum conspectum dare, cum de earum amovendarum rationibus verba facturi simus; nec posteris infructuosum erit edoceri, quid sibi potissimum præcavendum sit.

I. Primam quidem præteritæ Epidemiæ causam censemus Vallati, qui mediam Urbem perlabitur, aquarum inhibitionem ob everfos subrutosque aggeres vi fluminis; à quo superius ad quintum lapidem in eandem Urbem derivatur: quamobrem, cloacis omnibus in eum canalem sordes exonerantibus, eadem variis in locis hæsitantes putrescebant, quòd præ aquæ penuria elui non possent.

II. Præterea tunc temporis Vallatus extra Urbem inferius ad novum, quem vocant, portum mutato in fluviolum nomine vulgò *Foglietta*, aquas suas in idem flumen effundebat, à quo superius deducuntur: quare facillè eveniebat, ut Isaurus, ubi pluviis aquis intumesceret, Vallati aquas, quo minus insuerent, remorsaretur, simul etiam in eundem superfusus, inferiora plana Urbis, & agros inundaret, quibus demum vinariæ etiam cellæ, ac stabula stagnantibus obducebantur.

III. Quoniam Isauri fluminis ripæ propè litus, ac portum depressiores erant, quoties illud aquarum auctus attolleret, humilior ejusdem litoris ora, vicinique campi alluvionibus erant obnoxia.

IV. Nec prætereundas censemus lacunas duas, putido semper humore refertas, minorem unam ad Portum novum, majorem alteram, ubi vetus olim Portus, quæ longè graveolentior inferiorem Pisauri regionem teterrimis vaporibus afflabat.

V. In eundem censum venit magna vis firmi putrescentis, & stagnantium aquarum in ortis suburbanis, haud dudum quâ Urbs ad orientem solem, & ad euronotum pertinet, conficit; unde noxii halitus emergunt.

VI. Bombycum studium serici opificii gratiâ; unde quæstum tacitum Pisaurenses, non nihil ad inficiendum ærem contulisse videtur. Quum enim in ea Urbe fluentis aquæ inopia laboretur; excoctis

excoctis bombycibus in magno leberum numero, foetidam illam decocturam cum vermium cadaveribus, ac quisquilis in vicos projiciebant, in quibus, quod nulla penè declivitas sit, semper putidus humor inhærescit.

VII. Compertum est coriarios strigmenta pellium, & corrupta præsegmina; similiter lanios varia inquinamenta in Vallatum conjicere consuevisse, etiam si tenui rivo vix flueret.

VIII. Pistorum parum bonis aquis panem subigere, qui propterea malè olebat, ac longè deteriorem fuisse, qui publicè prolabat; quandoquidem omnia ferici quæstus cupidine in furnos ipsos, cæteroqui ad panem coquendum comparatos, madida bombycum involucria condebant exiccandi gratia: quæ res illos haud mediocriter polluit, atque contaminat.

His omnibus, aliisque putidorum effluviis causis summâ diligentia, sumptuque, magno amore, & charitate Principis provisum est.

CAP. XII. *Quæ peracta fuerint, ut Isauri aqua per Canalem Vallati ad liberum fluxum restitueretur.*

Quum primum Sanctissimus Pater circiter Kalendaras sextiles anno MDCCIX. præ cæteris Vallati cursum interseptum esse cognovit, conventum indixit in Quirinale Palatium, ut quæ revocandis in eundem alveum fluminis aquis opportuna essent consilia, quàm citissimè caperentur. Convenerunt itaque Excellentissimus Vir Dominus Horatius Albani Pontificis Germanus frater, Illustrissimus Nanzianzenus Archiepiscopus Alexander Bonaventura, egregius Physicus Michael Angelus de Paulis, quippe qui loci naturam, ac Pisaurense cælum apprime norant; nec non Agidius Bordonus Hydrostaticæ peritissimus, atque ipse ego, ut enarrarem omnibus, atque exponerem, quæ ante alios de popularium morborum acerbitate didiceram.

II. In eo autem consilio, etsi de cæteris Epidemiarum causis actum sit, præcipuè tamen in deliberationem venit totius rei caput, atque principium: de restaurandis scilicet superioribus aggeribus potissimum deliberatum est, ut in Vallati alveum fluminis aqua reduci posset. Sed quia moletrinarum redditus, quæ intrâ Urbem iisdem aquis circumaguntur, Serenissima Medicea Familia hæreditario jure capit, in hanc sententiam discessimus.

III. Primò Exorandum Sanctissimum Patrem, ut ad Magnum Etruriæ Principem daret literas, quibus eundem impelleret ad peritos homines Pisaurum mittendos, qui cum Pontificis Medico consultarent; quippe quod Pisaurensis Civitatis salus ageretur, cui præfens auxilium sine ulla cunctatione ferendum esset.

IV. Secundò Primo quoque tempore allegandum esse Pisaurum aquarum Libratorem Agidium Bordonum, Eminentissimi Cardinalis Paulutii à secretis, Status Ecclesiastici literis non solum Urbinati Prolegato (quum Cardinalis Legatus abesset) verum etiam Pisaurensibus Magistratibus commendatum, ut eum omni ope juvarent, & usui necessaria suppeditarent.

V. Tertiò Mandandum eidem Illustrissimo Prolegato, ac Pisaurensibus Magistratibus, ut darent operam, nè quidquam sordidi, atque impuri

posthac in Vallati alveum conjiceretur; sed purgamenta omnia extra Urbem ad mare deferri juberent, aliaque hujusmodi ad tuendam Coeli salubritatem procurarent.

VI. Hæc autem omnia non minori celeritate, ac diligentia perfecta sunt; enim verò Sanctissimus Pontifex suâ manu ad Serenissimum Etruriæ Principem literas scripsit, ut ad ferendas Pisaurensi Civitati suppetias operam secum conferret. Haud ita multò post Agidius Bordonus (præbente sumptus Sanctissimo Pontifice) Româ profectus xv. Kal. Septembris, Pisaurum venit xi. Kal. ejusdem mensis, quò pariter se contulit N. Franchus Magni Etruriæ Principis Architectus. Ambo igitur diu, ac sæpius collocuti in eo consentirent, ut impensâ ejusdem Principis, qui ex moletrinis quæstum perciperet, aggeres restituerentur.

VII. Sed quoniam iidem aggeres multis abhinc annis ligneo tantum opere refecti fuerant, quod parum firmamenti, ac roboris contra vim fluminis habere videbatur, statuerunt eosdem vel constructo muro, vel saltem projectis faxis in cunei speciem, atque oppositis defensoribus communitè; itant lapides, & sibi mutuo pondere incumbentes, & arenæ aggestione paulatim coagmentandi satis validam molem haud longo temporis spatio effecturi essent adversus aquarum impetum; etiam cum sese major vis fluminis incideret.

VIII. Cæterum vix dum se se operi accinxerant, quum in Vallati alveum aqua decurrere cepit, quæ continuò sordes, ac cænum, & putrida animalium cadavera magnâ ex parte deterrit: quod ut majori cum fructu fieret, vetuit Bordonus, nè statim aqua ex majore Vallati alveo in rivulos ad molas circumagendas deduceretur; in iis enim incilibus fluitantia corpora, ac præcipuè peccatorum cænum, sæni labem allatura, substitissent.

IX. His rebus effectis remisit epidemica lues, ac tandem abolevit, quod summâ curâ provisum fuit, nè posthac insalubris panis, ut antea, fieret, nec sordida crassamenta, ac bombycum cadavera in vicos, & Vallatum deicerentur.

CAP. XIII. *Proponuntur duæ opiniones de mutatione alvei Pisaurensis Vallati ad avertendas alluviones, quæ per hyemem in inferiori Urbis parte, atque extra mœnia contingunt, ac primo expenditur, & excluditur obliquus percutiendus canalus in fluvium prope Portum.*

Subinde verò de arcendis impostero eluvionibus actum, quæ potissima cura omnium animis infederat, ut, quod reliquum erat, Pisaurensium incolamitati consuleretur. Dictum est autem superiùs, Vallati aquas ab Isauri flumine ad quintum ab Urbe lapidem derivari, quæ postmodum mediam Urbem emensa extra illius mœnia in inferiori regione effundebantur in alveum fluminis paulo depressioris eorum superficie, per lineam, quæ ad rectos penè angulos præfluentem secabat. Quapropter quotiescunque aut largorum imbrium, aut liquecentium nivium copia flumen augetebar, non modò Vallati aquas aditu prohibebat; verum etiam in ipsum superfluens redundabat: unde inferior Urbs, & finitimi agri stagnis opplebantur;

blantur: eoque facilius, quod sæpenumerò contingebat, ut neque exundantes pluviae ex Urbe ipsa in Vallatum receptae in Isaurum effundi, neque Isaurus procellosis ventis repellentibus in mare posset erumpere: has ob causas Ægidius Bordonus in quodam civium conventu coram Illustrissimo Præsule Francisco Barbarigo Urbini Prolegato Vallati sive *Folietta* cursum necessariò mutandum esse contendit, quæ oratio æquis animis accepta est.

II. Sed, ut sunt hominum vel sapientissimorum de unaquaque re semper diversa judicia, in duas potissimum sententias distrahi coeperunt, quas hic luculenter exponere non incongruum existimavi; non modò nè quidquam historice fidei detraxisse videar; verum etiam, ut, si quando alibi consimilis necessitas, ac difficultas oboriatur, hinc nullo negotio discat posteritas quid optimum factu, ac magis expeditum in ejusmodi temporibus, usu ipso, & rerum eventu comprobatum sit. Prioris itaque sententiæ Auctor Vir quidem Egregius, & Mathematicis disciplinis non mediocriter eruditus opinabatur longiorem alveum ad inferiorem fluminis ripam prope maritimum ostium esse ducendum: posterioris autem eundem alveum rectà ad mare per majoris stagni finem satius esse perducere.

III. Quod ad priorem attinet, hac ratione contendeat illius Auctor, omnino obstruendum esse Vallati canalem A C (ut in apposito schemate videre est) qui ad angulos penè rectos in flumen D C B illabitur, ac propterea majo-

rem fluvialium undarum renisum experitur, quod recto impetu in easdem incurrat: novum verò alveum A B effodiendum, cujus incidentiæ angulus C B A quum obliquior sit, longè proclivior aperiens exitum Vallati aquis in fluvium.

IV. Verum Ægidius Bordonus hujusmodi sententiam, quanquam in genere veram laudibus sit profecutus; eà tamen ad usum Pisauri revocatà haud quaquam alluvionibus obviam iri censebat, quòd semper restagnationis periculum immineret, si Vallato in fluvium erit exitus; propterea quòd largiores imbres è montibus delapsi Isaurum supra Vallati superficiem in omne tempus sublatari sunt, quocunque in loco istius emissarium in flumen aperiatur. Huc accedit quòd novus alveus A B quum longior esse debeat, utpote obliquior, aquis retro labentibus auctus, pluribus in locis per agros restagnaturus sit, quàm si brevior excavetur. Præterea, quum Vallatus ingentem limi, ac sordium ex Urbis cloacis absterfarum copiam vehat, ac propterea tardissime fluat, si propius portum, & fluminis ostium illius emissarium effodiatur, extra omnem dubitationis aleam est, destitutis illic sordidis purgaminibus portum tandem aggeratum iri, atque complendum; quod herculè summo opere cavere debemus, ac majores nostri præcaverunt mutato fluminis alveo in rectiorem ac breviorē lineam, ut concitatus laberetur, ac portum cavaret potius,

quàm oppleret. Hæc igitur huic sententiæ officium incommoda; quo circa satius erit novum canalem rectà ad mare deducere.

C A P. XIV. Vallati Fluvium novo aperto alveo per lacunam antiqui portus rectà ad mare deducendum, ut simul antevertantur inferiores Pisauri exundationes, atque ipsa lacuna per alluvionem exiccetur.

Postquam iis rationibus, quas superiori capite recensuimus, priorem sententiam confutasset Ægidius Bordonus, Vallati alveum ita mutandum judicavit, ut rectà ad mare per majorem, graveolentiorēque lacunam veteris portus deduceretur: idque non solum facillimum factu; verum etiam non poenitendum consilium, atque utilissimum esse Reipublicæ demonstravit.

II. Ac primò quidem se nullo negotio id effecturum, nec fore unquam, ut Principem ejus operis impensarum poeniteret, ostendit; quòd quum sæpius totam illius campi planitiem à flumine ad maris litus quaque versus libellà examinasset (cujus rei descriptum exemplar attulerat) maris superficiem Vallati fundo, & quolibet fluvialis alvei loco depressiorem esse comperisset, deprehendissetque, quamvis procelloso mari reluctantē, Vallati aquas retardari quidem parumper posse; sed intrà suas ripas coerceri, nec eas unquam præterire.

III. Quin etiam ex novo canali à se delineato triplex commodum, atque emolumentum perceptum iri docuit. Primùm quidem, quòd haud quaquam in posterum frequentissimæ antea fluminis alluviones essent extimescendæ, quum scilicet montanis aquis adauctum, & eminens supra Vallati superficiem, in eundem torrentis instar exundabat.

IV. Alterum nec planè contemnendum emolumentum ex commotione, agitationeque palustrium aquarum in majori lacuna desidentium, quæ ut posthac computrescerent, nunquam fore opinabatur. Et quidem perfluente eas Vallati rivo, non segni motu ciebantur, tum ob perennem profluentis impetum, tum ob illius refluxum urgentibus à mari ventis, ita ut impressione factà palustris humor in omnes partes commovendus sit, simul etiam in mare abripiendus.

V. Tertium verò aggeratio obtinebitur ex limofarum, turbidarumque aquarum transitu per ejusdem lacunæ sinum ex Vallato decurrentium, quæ porrò illuc delatæ necessariò quicquid grave, ac terreum vehunt ad latera, ubi fluenti vis elanguescit, compellent atque destituent; quod certè omnibus in locis palustribus sinuosisque contingit, quæ per alluviones aggerari solent.

VI. Verum quia nullum penè consilium tam perspicuis rationibus confirmatum comprobaturque reperire possis, quòd si in frequenti consensu propositueris, non in difficultatem aliquam aut dubitationem incurrat; ideo mirum videri non debet, si hujusmodi Bordoni sententia nonnullorum reprehensionem effugere non potuerit. Diluit tamen ille eorum objectiones, quarum præcipuas hic referemus.

VII. Prima in eo sita est, quòd etiam si campi planities ac situs ad libellam expensus sit, hydrostaticæ scientiæ scriptores velint, quum de aquis decurrentibus agitur, ut singulis decempedis certa declivitas incrementa respondeant; quæ

quæ tamen in longissimo alvei ductu haud tanta foret, quantum res ipsa postularer.

VIII. Sustulit verò hanc dubitationem Agidius Bordonus, negavitque optimos Auctores, qui de aquarum decursu scripserunt, præcipere libratori, ut eum strictè servet ordinem, ac toties singulis decempedis declivitate metiatur. Idque demonstravit exemplo canalis ad libellam constituti, atque horizonti circulo ubique paralleli, ex quo aquæ, concepto jam motu, sine dubio elabuntur, si in aliquo fundi loco foramen pateat ad illarum exitum.

IX. Aiebant secundò fieri posse, ut Subsolanii venti, ac maris procellæ congestis arenis novi alvei ostium obstruerent.

X. Ac nihil incommodi ex tempestatibus eventurum Bordonus ostendit. Enim verò intumescente ob ventorum impetum aequore, necessarium omnino esse, ut novi canalis aquæ iidem ventis commoverentur; ac proinde pro suo modulo ad parvam quoque altitudinem assurgerent: sed nihil causæ esse, cur omnino inhiherent cursum, neque in mare saltem per partes subterlabentes erumpere. Deinde paulatim quiescentibus ventis sedato maris aestu easdem, nihil profus immutata, imò aucta sui ponderis vi, submoturas sensim quidquid arenarum aggestum foret, ostiumque sibi facillimè cavaturas, ac propterea id nunquam obstruendum iri. Eaque res Genicæ fluvii exemplo confirmata est, qui licet longe minorem Vallati aquam vehat, semper tamen apertum in mare, atque expeditum exitum habet sine ulla hominum industria, atque labore, quod cæteris omnibus, qui in mare exeant, rivulis usù venire deprehendimus.

XI. Tertio denique verebantur, nè averfis aliò Vallati aquis Haurus semper tenuis flueret, ac propterea ejusdem portus sensim oppleretur.

XII. At metus iste facili ratione discussus est: quum enim compertum sit omnibus tot mensium spatio, quibus & flumen, & Vallatus fluente penitus destituti fuere, haud quaquam id incommodum accidisse, nihil profectò metuendum erit in posterum, si exigua Vallati aqua adimatur Hauri, cujus portus tot retro annis identidem exiccato flumine nunquam est aggeratus; quippe quem maris aestus, ac septentriones venti excavare potius, ac purgare solent.

XIII. Hoc accedit, quòd Vallati aquæ officere potius eidem, quàm prodesse valeant; illuc enim perveniunt sordibus ac limo graves, quæ omnia illic ad ostium deferuntur, & cumulantur.

XIV. Hæc igitur fuit peritissimi Viri sententia: sed quo pacto ad exitum perducta sit, deinceps capite sequenti narrabimus.

CAP. XV. *Quomodo post multas difficultates Vallati alveus per majorem lacunam ad mare deductus fuerit; Deque magno inde emolumento, tum ad antevertendas exundationes, tum ad lacunam ipsam exiccandam.*

Sed quia non satis erat novi alvei utilitates in genere demonstrasse, nisi de ejus aperiendi ratione, & quâ circumjacentis agri regione essendus esset, eodem tempore statueretur: propterea suasit Bordonus, affirmavitque nihil præstabilius esse, quàm si Vallatus, ubi primum ex Urbis mœnibus erumpit, in canalem ad semicircu-

li, vel saltem ad obtusi anguli speciem excavatum effunderetur, ut proclivius dextrorsum ad majus stagnum iter arripere; neque inflexa ad rectum, vel acutum angulum viâ detortus in Urbem regrederetur.

II. Verum quia longior futurus erat alveus in semicirculum ductus, ac proinde gravior sumptus non solum ad majorem Canalem, incidendum; sed etiam ad extruendum lapideum pontem, quo publica via interruptenda erat: Patricii quidam ac præsertim egregii Viri Comites Petrus Antonius Santinellus, & Joannes Franciscus Americus, quibus iudicio Eminentissimi Cardinalis Tanaræ Urbini tum Legatione surgentis Agidius Bordonus perficiendi operis negotium commenderat, supervacuis impensis ob temporum difficultatem parcendum existimabant. Quapropter Vallati canalem extra mœnia per amplam Urbis fossam ad eum modum deduxerunt, ut curvato in rectum ferè angulum itinere dextrorsum ad usque propugnaculum, quod vulgò *Rocchetta* nominatur, perveniret, atque inde ad stagnum, & mare decurreret. Vix tamen ejus operis labore perfecto, nonnulli ex Civibus patriæ studio præ se ferentes novum consilium improbarunt, ac Pontifici Maximo supplicem libellum Decembri mense, anno septingentesimo decimo supra millesimum portexerunt. Tria verò hæc possimum obiciebant.

III. Primum, Quòd Urbis mœnia paulatim aquis subtratum iri metuebant, si secundum ea longo alvei ductu, ac propè *Rocchetta* propugnaculum laberentur.

IV. Secundum, Quòd verebantur, nè major lacuna, ubi portus olim fuit, immisso fluente latius se effunderet, ac cælo deterius vitium afferret, quòd ejus stagni solum mollissimum esset, ac ventis sudibus referum.

V. Tertio, Sumtus denique magnitudine terrebantur; quoniam aliudua cura, ac diligentia providendum foret, nè alvei ostium ad litus occluderetur.

VI. Ac supplex libellus à Sanctissimo Patre ad Amplissimum Cardinalem Legatum missus fuit, ut iis de rebus cognosceret, terretque sententiam. Ille igitur objectas dubitationes scientissimè sapientissimèque dissolvit VII. Kal. Martius anno MDCXI.

VII. Quòd ad primum attinet, nihil causæ esse respondit, cur tantopere formidarent; quum Urbana ædificia haud tantam firmitudinem, quantum mœnia, ac propugnaculum haberent, & parum altis fundamentis, nullaque objecta crepidine superstructa, nullum unquam prælabentibus Vallati aquis vitium fecissent; præsertim quòd antea exploratis muri fundamentis, quàm operi manus admovebantur, compertum sit, easdem multis pedibus novi alvei fundo esse depressiora: quòd sane periculum nuper ad imum quoque propugnaculum factum erat, ejusque fundamenta hinc opere ædificata quatuor circiter pedes infra alvei solum jacere deprehenderant. Cæterum spatii aliquantum intercedere aiebat inter alvei ripam, & muri basim, qui inferiore sui parte sex pedes crassitudinis, superiore tres ac dimidium haberet, ac præterea validissimis, & confertis trabibus ex interiori parte sustinens esset.

VIII. Alteram verò difficultatem ratione diluit, atque experientia. Ac primò quidem stagnantium in veteri portu aquarum superficiem longè editiorem mari esse confirmavit, quam ob causam eò versus decurrere cogentur aperto canalis ad litus emissario. Deinde eventum ipso comprobatum esse demonstravit longè aliter re evenire;

evenire: quum paucorum mensium intervallo, ad-
vesto per Vallatum limo in angustioem jam sinum
redacta esset lacuna, & majorem partem aggera-
ta; quin etiam fluentis aquæ motu purgata,
atque deterfa antiquam graveolentiam exuif-
set.

IX. Quod ad tertium spectat, hyeme illa ob
ingentem siccitatem, humorisque defectum sæpius
obrigisse confessus est, ut maris tempestates no-
vi canalis ostium obstruerent, quod raro tamen
per hyemem accidere consuevit: sed reversam è
montibus in Vallatum aquam sua sponte congef-
tas circa litus arenas depulisse. Id præterea conti-
gisse narravit, ut intumescences maris fluctus in stag-
num insuerent, ac palustris aqua eorum impetu
abrepta per novum alveum sursum versus regrede-
retur, sed paulo post, quam fluctus resedissent, in ma-
re, ut antes, decurrerit: nunquam tamen Urbis
fossam, nedum finitima mœnibus ædificia, stagnan-
tibus aquis fuisse obducta.

X. Per idem tempus SANCTISSIMUS PATER
mihi pariter mandavit, uti Bordini sententiam
sciscitaret. Quinque idem Ravennam propediem
profecturus esset, alia scilicet negotia ab Apo-
stolicæ Cameræ Ministris sibi commissa procura-
turus; ab ipso igitur percontatus sum. I. An
immurato ejus consilio, quatenus Pisauenses se-
cundum Urbis mœnia novum alveum direxissent,
aliquid noxæ iisdem inferri posse putaret. II.
An prono lapsu aquas per novum canalem desfluere,
ejusque ostium marinis tempestatibus obstrui animad-
vertisset. III. An stagnum devesco cœno aggerari nec-
nè deprehendisset.

XI. Ille autem ad interrogata respondit, se
nuper in Pisauensem agrum contulisse, omnia-
que ad voluntatem fluere comperisse; quamvis enim
delineatum ab eo exemplum in recens cavato alveo
aliquantulum esset innovatum; rem tamen ex ani-
mi sententia succedere, cum nec quidquam omnino
Urbis mœnibus esset metuendum, & labentes per no-
vum canalem latices liberè ad mare devolverentur,
quòd eorum superficies marinis undis longè esset edi-
tior.

XII. Præterea quoniam Vallato cursus in ma-
jorem lacunam datus fuerat, ut exitiales vapo-
res ex inertibus corruptisque aquis erumpentes
arcerentur, eam rem, prout in optatis fuerat,
intrà paucos menses effectam asseveravit; quan-
doquidem profluentis impressione putida, pin-
guia, & bituminosa corpuscula ad summum
stagni emerferant, paulatimque fluenti impetu in
mare abrepta fuerant. Quin etiam majorem
lacunæ partem adhærescente alvei lateribus cœ-
no, terreisque sordibus aggeratam esse confirma-
vit.

XIII. Huc addidit, quòd quamvis sæpenume-
ro per id tempus montanis torrentibus auctum
flumen excrevisset, atque illius aquæ effluentie
in veterem alveum redundassent, attamen Urbem
non amplius alluvionibus obducerent: sed, ubi
primum ad mœnia pervenissent, continuò in no-
vum canalem rectâ irrumpentes ad mare celeri-
ter delaberentur. Unde pro comperto haberetur
quantam novus alveus utilitatem, atque emolu-
mentum afferret. Quamobrem Cives non mediocri
læticia perfusos gaudere, quòd tenuissent tandem
propositum, ut & à fluminis auctibus nihil sibi in
posterum metuerent, & stagnum per profluentis ag-
gestionem opplerum viderent.

XIV. Hæc igitur occasione arreptâ Bordonus
Pisauensibus persuasit, ut veterem Vallati alveum,
ac ostium in flumen apertum præcluderent, his præ-
fertim de causis. I. Ut tota fluminis aqua, si

quando excrevisset, per sinum alveum fluere;
quapropter & altior, & rapidior foret, ac porrum ve-
hementius excavaret. II. Nè turbida unda per no-
vum alveum ad mare decurreret, ac litus, paulatim
aggestâ humo, longius promoveret.

XV. Bordonus denique orationem conclusit ma-
ximo affectos beneficio Pisauenses per summam San-
ctissimi Principis munificentiam ob novi operis con-
siliium tam feliciter Pontificio aere absolutum, ex
quo tantum fructum brevi temporis spatio perce-
pissent, ac majorem adhuc, ut sperabat, percepturi
forent.

CAP. XVI. *Pisauri status sub anno MDCCXVI.
circa ea, quæ de arcendis amorendisque cau-
sis palustrium effluviolorum superioribus Capituli-
bus enarrata sunt.*

Imprudens profectò forem, si meam nunc fi-
dem minimè persolverem, lectores videlicet
non admonendo novissimum Pisauensis Civitatis
statum: Unde facile colligere possint, Maligna-
rum, & Castrensiū febrium ibidem sæturam ex
palustri cœno, noxiisque inde assurgentibus efflu-
viis omni tempore ortum habuisse. Persepsi au-
tem epistolam ad Eminentissimum Cardinalem nunc
Urbini Legatum: nemo enim qui aut diligentius
exquirat, aut fidelius referat, occurrit. Itaque
cum literas, quas ad eundem Cardinalem dedi-
mus, tum illius responsa Latine reddita hic adjun-
gimus.

EMINENTISSIMO, AC REVEREND.
PRINCIPI,

JO. ANTONIO DAVIÆ

Amplissimo S. R. E. Cardinali. & Urbini
Legato vigilantissimo,

JOANNES MARIA LANCISIUS
Diurnam felicitatem.

Quoniam multo ab hinc tempore de Noxiis
Paludum Effluviis, eorumque remediis. (ar-
gumento à nemine hætenus, quod sciam, de in-
dustria pertractato) scribere aggressus sum; stu-
dium nunc apprime necessarium servandæ ubique
historicæ veritatis, juvandæque Reipublicæ me
impulit, ut Te, amplissime Cardinalis, graviori-
bus quanquam negotiis intentum audaster interpel-
larem. Quam enim describam inter cæteras ex
palustri cœno ortas Pisauensem Epidemiam per
tres annos nostra ætate crudelissimè grassatam, ac
tum Pontificis Max. jussu cuncta per literas non
modò ab ejusdem Civitatis Medicis, verum etiam
ab Eminentissimo Cardinali Tanara per id tempus
Legato, & ab Illustrissimis Præsulibus Barbarigo,
& Cavalerio Prolegatis diligentissimè fuisset scis-
citatus; mihi tamen nonnulla adhuc ad præsentem
Pisauri statum pertinentia supersunt exploranda,
quorum apertâ cognitione, ut opusculum pro viri-
bus perficiam, carere non possum.

II. Primum igitur magni interest, ut resciscam
utrum aggeres (vulgò *le chinse*) qui sub anno
1709. refecti fuere, ad hunc diem integri firmi-
que permaneant; unde Vallati rivus satis vehe-
mens sit ad sordes quam citò eluendas; quæ ex
Pisauri

Pisauri cloacis in eum immittuntur.

III. Deinde utrum vetus ejusdem Vallati emissarium, sive, ut Pisauenses dicunt, *Folietæ* ostium in flumen, nunc penitus obstructum sit: an sola cataracta occlusum; ac proinde num Isauri inundationes ex ejus alveo in prædictum ostium refluxu, olim contingentes, omnino desierint.

IV. Tertio num ex recessu aperto Vallati alveo stagnum veteris portus, advectâ per alluviam humo, penitus fuerit solidatum.

V. Præterea non minus rescire cuperem, num alii aggeres, qui ad Isauri ripam propè Carmelitarum propugnaculum, ut prohiberentur fluminis exundationes, diligenter excitati fuerint, etiam num facti testique serventur.

VI. Denique te rogo, atque obtestor, Eminentissime Princeps, ut inquiri jubeas, an Pisauenses sedulo faciant, quæ ipsis anno MDCCX, fuerunt imperata; iis enim exquisitè provisum fuit, ut stagnantium aquarum, & noxii odoris causæ ubique locorum tum intra, tum extra Urbem radicitus tollerentur. Humanitatis quoque tuæ editi exemplar, si typis impressum istic fuerit, ad me mittere. Præceptionum autem tunc temporis editarum specimen ad hujus epistolæ calcem rejicio.

VII. Hæc sunt, Eminentissime Domine, quæ à Te percontari necessitas ipsa coëgit; quorum plenam perfectamque notitiam pro tua singulari benignitate me consecuturum esse confido; nam ad publicam, ut vides, incolumitatem, qua nihil tibi est antiquius, omnia referuntur. Ejus sane beneficii gratia nunquam abolescet, atque interim ego, quoad vixero, futurus sum Eminentissimæ Tuæ observantissimus, ac studiosissimus cultor. Vale.

Romæ v. Nonas Octob. MDCCXVI.

Summa rerum Pisauri promulgatarum Principis Edicto.

Pistores ad sabigendum panem salubribus aquis utantur, non inquinatis, ac malè olentibus.

II. Nè quis in Furnos vel publicos, vel privatos bombyces cum involucribus condat, exiccandi gratiâ.

III. Nemo eosdem in lebetibus excoquat, nisi altissimam domi fossam habeat secessus causâ, in quam decoctura projiciatur.

IV. Lebetum Domini bombyces interiori velamine exuant, prout à publicæ salutis Curatoribus docebuntur.

V. Bombycum cadavera nè conjiciantur in Vallatum, quum aquâ deficiatur, sed ad mare, ubi pharus est, deferantur.

VI. Laniones, & Coriarii similiter purgamenta, non in Vallatum, fluente destitutum, sed ad Isauri pontem deversa in flumen congerant, & sicco flumine in mare projiciant; si aliter faxint, puniantur.

VII. In singulis domibus, quarum sordes in Vallatum immitti solent, altissimæ serobes defodiuntur, quo eadem conjici debeant, quum Vallati rivus exaruerit.

VIII. Ne quis in hortis intra vel extra Urbem aquam pluviam in aquariis, aut serobibus diutius collectam seruet: liceat tamen Olitoribus putealium aquarum habere receptacula; modò carent, ut semper pura, ac munda sint, & procul à sîmi cumulis absint.

Tom. II.

Responsum datum ab Eminentissimo

CARDINALI DAVIA

Rescripsit autem nobis pro sua humanitate Eminentissimus Pater, atque ad interrogata exquisitè, accuratèque respondit.

I. Vallatum quidem, adhuc ut antea in Isaurum; flumen per antiquum alveum effundit novum verò canalem alluvionibus maximo esse impedimento; nam abundantibus tunc temporis ab Isauri aquis, subito per eundem canalem patet iter ad mare, quibus arcendis non satis erat cataracta ad inferiorem Urbis partem aquis objecta; illud utique diligenter animadvertendum Princeps Eminentissimus contendit, ut, cum turbidi latices lentissimo cursu per novum alveum fluant, ac paulatim subsideant, summâ cum diligentia, quemadmodum jam semel purgatus fuit [quàm longissimè jumentis asportato ceno] ita, & in posterum, cum res postularit, prospiciatur; semper tamen ineunte vere, nè mediis ætatis caloribus magno cum vitandi cœli periculo uliginosa humus commoveatur.

II. Majorem, malèque olentem ad veterem portum lacunam, accumulato limo ex lentè fluentibus per novum alveum turbidis aquis maximam partem esse aggeratam, parumque abesse, ut eadem passus fiat.

III. Similiter aggeres ad dexteram Isauri fluminis ripam, & Carmelitarum propugnaculum nuper excitatos, obolare, quò minus in hincitas Urbis regiones exundet, & agri ad veterem portum restagnent.

IV. Quandiu Isaurus Vallato aquam suppediat, omnino urticas sordes abstergi; quod fieri minime potest, si quando per ætatem fluvius exarescit.

V. Præterea Pistores quàm optimis possunt aquis (sunt verò puteales) panem sabigere, neque in iis furnis coquere, in quibus per id temporis bombycum involucria siccantur.

VI. Quin etiam domos illas, in quibus bombyces lebetibus excoquuntur, altissimas fossas habere, quò grave olens decoctura, non verò in Urbis vicos, projici solet.

VII. Id quoque studere eos, qui serico opificio dent operam, ut bombyces extremo velamine exuantur, neve iidem in Vallatum, quum fluente destitutum, conjiciantur.

VIII. Nec minus olitoribus curæ esse, ut pura, ac munda sint aquaria, nè quid æris officiat salubritati.

Eadem confirmantur ab Eminentissimo

CARDINALI TANARA

Hæc quidem omnia Amplissimi quoque Cardinalis Tanaræ, qui paulò ante Urbini & Pisauri Legationi præfuit, literis benignè ad me datis, confirmata sunt, itaut non alius planè videatur Pisauri Legationis rerum status, quem si perpetuò contra stagnantes ac putidas aquas studio, curaque servaverint cives illi, nunquam fore arbitror, ut in miserandam epidemiarum, & pestilentium febrium perniciem relabantur.

Kkk

CAPUT

CA PUT XVII. *Quid ad præcavendas Pisauri Epidemias adhuc præstandum esset?*

Cum superioribus Capitibus rationes omnes fusè sim persecutus, quibus trium annorum decursu consultum fuit, ut aquæ sordesque tum intrâ, tum extra Pisaurum per æstatem præsertim, & autumnum à stagnatione, ac congectione vindicarentur; quamobrem ea Civitas recurrentibus Epidemiis non est amplius obnoxia: nunc, qui meus est erga eandem amor, haud committam, ut diligentia curaque mea ad reliqua ibidem castrensiùm febrium semina extinguenda ullâ in re desideretur. Neque enim illinc vernaculorum aliquot morborum radix unquam protus evelli poterit; siquidem humilis loci situs, ingens fructuum, pisciumque vis, meridionalium ventorum flatus, & non levis aquarum desidia semper ignavam illius Urbis, incautamque plebem infernas præsertim regiones habitantem, ægrotationibus facilem reddet. Cives tamen ac Patritii se in posterum promptius à novis Epidemiis tueri poterunt, si non solum omni industria (quod à nobis hætenus inculcatum est) sibi caverint ab aquis unâ cum sordibus in Vallato, in vicis, in hortis, intrâ vel extrâ mœnia computrescentibus; verùm etiam diligenter curaverint, ut posthac minor lacuna prope novum portum penitus oppleatur. Cum autem id aggesta humo, aut alio de advectis cœmentis sine ingenti sumptu fieri nequeat, promptius esset per alluvionem eandem aggerare. Quod quidem minimo negotio obtineri posset, ducto scilicet canali ex propinquiori fluminis ripa ad ipsam stagnum, alteroque canali ex opposito stagni latere ad mare exciso; itaque, cum omnis limpidus est, canalium ostium in ripa apertum demissa cataraclâ claudatur; eadem verò elatâ insuat per canalem in stagnum, cum luvulentus, ac turbidus est: hac enim ratione (quemadmodum in majori lacuna jam contigisse diximus) aqua turbida illuc delata torpentibus permiscebitur, & in latius spatium diffusa hebetior fiet, ac propterea graviores terræ particule paulatim ad stagni latera, atque ad fundum decident, dum interim purior lymphæ per alterum canalem ad mare decurret.

II. Postremùm, quod non minus ad Pisaurensis Civitatis elegantiam, atque ornatum, quàm ad ejusdem aëris salubritatem collaturum censerem, illud est, ut canalis, cui nomen Vallatus, intrâ mœntia fornice, ad instar cloacæ, ubique locorum contegatur; videlicet nè pravorum ellaviorum expiratione aërem vicinarum Aedium inquinet: Hoc quidem opus nec novum, nec arduum videbitur illis, qui ejus rei illustre exemplum viderint apud Plinium ita ad Trajanum scribentem:

Amastrianorum Civitas, Domine, & elegans & ornata habet inter præcipua opera pulcherrimam eandemque longissimam plateam, cujus è latere per spatium omne porrigitur nomine quidem flumen, revera cloaca sordidissima, qua sicut turpis, & immundissima aspectu, ita pestilens est odore teterrimo. Quibus ex causis non minus salubritatis, quàm decori interest eam contegi, quod fiet si permiseru, curantibus nobis, nè desit quoque pecunia operi tam magno quàm necessario.

III. Quod sanè Consilium Trajano fuisse probatum ex sequenti ipsius epistola intelligitur: *Rationis est, mi Secunde Charissime, contegi aquam istam que per Civitatem Amastrianorum fluit, si inrecta salubritati obest, Pecunia nè huic operi desit,*

curaturum te secundum diligentiam tuam certum habeo; Porro hæud dubio, quin, modò paulatim negotium hoc Pisauri etiam procuraretur, factu facillimum esset; præsertim si Pontifex, ut sæpe sæpius liberaliter fecit, pro sua beneficentia subsidio veniret. Ita enim Pisaurenses omnem veneficorum miasmatum occasionem arcerent, ac repellerent; ut proinde salubri cælo incolumes perpetuo usuros, ut maximè velim, considerem.

IV. Verùm longius fortasse sum progressus salente amore, ac studio, quibus sollicitus anxiosque seror in singulas salubritatis causas omnium quidem Civitatum; quæ sub imperio sunt Clementissimi Nostri Principis, sed præcipuè Pisauri, cujus à Civibus multa benevoli, gratique animi testimonia tam præsens, quàm absens accepi, inter quæ maximum certè est, quod subnectimus.

Exemplar Latine redditum literarum, quas Pisaurensis Magistratus pro acceptis beneficiis ad Auctorem dedit.

ILLUSTRISS. AC REVERENDISS. DOMINE.

URBEM nostram tot pridem ærumnis, & ecclesiæ nunc gravitate vexatam, maximè Te, Illustrissime Vir, prosequuntur officiis, ope, benevolentia apud Optimum, Maximumque Pontificem certiores sumus. Tanto verò beneficio obstricti, quo finis erga Te grato animo, utinam possemus re comprobare; sed, cum modò vires deficiant referendæ gratiæ, hanc Tibi à nobis haberi amplissimam, omniaque tuâ causa velle, certum, atque exploratum tibi esse vicissim cupimus. Id sanè officii eximia tua in nos merita æquare nequit, sed illud studio, ac desiderio nostro, non exiguitate sua metiri debes. Cumlabimus autem, cum Tibi, Vir Illustrissime, gerendi morem occasio se offerat. Non enim frustra se se obtulisse comperies, ac nos Tibi diligentius, nobisque satisfacisse. Vale.

Pisauri xv. Kal. Novemb. MDCCXI.

Dominationis Tuæ Illustriss. ac Reverendiss.

Additissimi, ac Devotissimi ad obsequendum Vexillifer, & Decuriones Pisauri.

Exemplar in Latinum Conversum Epistole, quam Auctor Pisaurensis reddidit.

ILLUSTRISSIMIS VIRIS
VEXILLIF. ET DECURION. PISAURI.

JOANNES MARIA LANCISIUS

S. P. D.

Quicquid ad restituendam Urbi vestræ salubritatem aëris consultum, factumque est, id omne Optimi Principis providentiæ, ac liberalitati referendum est, meumque salutis vestræ studium, cura, cogitatio, datumque non nihil eidem tuendæ consilium, atque opera ex ipsa æternam commemoranda, ac penè divina Summi Pontificis beneficentia profecta sunt; Quod tamen eâ de re literas ad me, Illustrissimi Viri, scribere

scribere volueritis officii, ac benevolentiae plenas, ago, habeoque vobis singulares gratias; atque ita vobiscum animo reputetis velim, me vestra humanitate provocatum, vos Viros Illustrissimos in dies magis magisque diligentius observatorum; etsi à me quidpiam nobilissimo Municipio vestro accedere possit utilitatis; curaturum tamen, ut ratio vobis constet perpetui obsequii, & voluntatis meae. Valere.

Romae x. Kal. Novembris MDCCLX.

QUINTA EPIDEMIA

Castrensiū Febr̄ium quæ Ferentini, Anagninae, Finitimisque locis Anno MDCCLX. grassatae sunt.

CAPUT PRIMUM De Situ, Planicie, & Aquis Ferentini, Anagninae & Frusinois.

Antiquissimae, magisque illustres Hernicorum Urbes, Ferentinum, Frusino, & Anagnina: hæc facta ab Antonio cum Fulvia divortio, ductaque in matrimonium Cleopatram celebris; Bonifacii quoque Octavi Patria: Omnes tophaceis in Collibus, nec multum editis ad Orientem, & Austrum sitae sunt. Quinque circiter millia ab invicem distant; se tamen mutuo respiciunt, atque inter sese agrorum fertilitate contendunt. Earum quippe interjecta, & quaquaversum extensa planicies montium veluti coronam terminatur. Harum autem Caelum minime insalubre esset, nisi noxiis lentè decurrentium aquarum effluviis per ætatem sæpè sapius inficeretur.

I. Occurrit porro in agris, qui Ferentinum inter, & Frusinonem interjacent, primum jugis aqua vulgò *di Tufano*, quæ ex continuis montibus fluit, paulatimque collecta tantâ demum copia discurrit, ut pontem exegerint viarum commercia, & duabus frumentariis molis versandis ipsa sufficiat. Ætate per incertas plerumque annorum periodos suis è venis solito uberius manat; ita ut, cum serobes, per quas olim liberè decurrebat aggregatis modò fordibus, & succreto sensim limo, magnam partem inveniat obstructas, per campos necessaridè disfluere, redundare, corrumpique cogatur.

III. Profectò observatione dignissimum est, quod nos ipsi, cum iter quatuor abhinc annis ad Coenobium Montis Casini Religionis causa suscepissemus, in effusissimis campis Anagninae animadvertimus: nimirum antiquum dicti superius Amnis alveum tartaris concretionibus, ac protuberantiis ita inæqualiter obductum, oppletumque, ut eadem supra tellurem emergentes murorum rudimenta eminè viderentur.

IV. Quamquam verò hujusmodi aqua nullum sapienter naturæ spirer odorem, nullaque aliâ pravâ, infestaque qualitate prædita videatur; tamen propter cæparum in vicinis hortis sationem, linique, & cannabis in ea macerationem hic illic malè olere solet.

V. Præter aquam istam tophaceam inter Ferentinum, & Frusinonem quinque fontes scaturiunt, quorum alii dulces sunt, alii verò minerales.

Tom. II.

VI. Primus ad lapidosi collis radicem emergens Ferentino propior est, isque plures in rivulos dirimitur. Sed erumpentes aquæ, cum per inæquale, & plano-concavum solum liberè decurrere nequeant, ideo sæpè sapius prægrandem lacunam omnes simul confluentes efficiunt; vulgò, dictam *Scrofino*, tum Ferentinaribus, tum Finitimis adeò perniciosam, ut vulgare, tritumque illud per ora Provincialium circumferatur: *Quando esce Scrofino atterza Anagni e suezza Ferentino.*

VII. Provisum quondam fuit, ut torpidæ, ac putres hujus generis aquæ ad liberum promoverentur cursum per declivem, ingentemque subterraneam Cloacam è Saxo in fornecem exculptam, ad quingentos circiter passus, idest ad Theletem usque Campaniæ flumen, protensam, satis latam, atque etiam altitudine insignem, ut quilibet, tametsi procerus homo intra eam & stare possit, & commodè incedere: non exiguam proinde credendum est in id operis impensam erogatam à Romanis Aedilibus, quorum studio extractum fuisse, verosimilimum est. Nam, ut eadem diù duratura aperiretur, continuatum lapidem scalpro excindi, atque altè excavari oportuit. At enim verò elaboratissimum hoc opus jam ob Civium incuriam, Colonorumque avaritiam, sationum potiùs lucro, quam æris salubritati studentium, terrâ, cœnoque insartum erat, undasque nostrâ, nostrorumque Patrum memoriâ interciperè, ac repellere potiùs, quam excipere valebat. Quam ob causam Regio illa omninò aquis obducta palustris evasit.

VIII. Secundus deinde fons, ut aiunt di *Scrofinello*, qui à primo non longè distans, è terræ poris exæstans emergit totus sulphureus; atque idè insigni fœtore nares percellit, suamque per serobem fertur in Caveam aquæ, *Oleutu* nuncupatæ, ubi cum superius memoratâ serophinica permiscetur.

IX. Tertius apud Hernicos appellatus *fontana Oleutu*, nascitur in medio Viæ Consularis, totus pariter sulphureus, cui tamen duo rivuli junguntur, alter dulcis, qui ex proximâ Cavernulâ defluit; acidulus alter, qui è saxo scædens effunditur in subiectum terræ sinum, Conchæ simillimum. mirâ Naturæ elegantia, tanquam artis ingenio margine circumvallatum. Illic vetustissima quædam observantur Aedificii vestigia, quæ quidem Præcorum Balnearum rudera esse nemo non conjiciet.

X. Quartus etiam sulphure imbutus est, eique dulcis aqua permiscetur, quæ à loco vocitato *Bagnatois* initium sumit.

XI. Quintus, & maximus à Montis Radicini visceribus biceps oritur sulphureus, & dulcis, quem, cum solito alveo contineri non posset, per arva diffundi necesse fuit.

XII. Hujusmodi igitur aquam capta ferè omnia thermalia sulphure potissimum abundant; nam aliorum mineralium (excepto vitriolo) particulae vix se se manifestant. Id sanè testari videtur nedum sapor, & odor, verum etiam color: albicans enim; cum cæteroquin pura lymphâ diaphana sit, alumini admixta splendet, quod Insectoribus compertum est. Non aliunde igitur, quam ex sulphureo halitu lactæe possunt apparere. Hinc eleganter Virgilius: *Sulphureâ Nar albus aquâ, fontefque Velini.*

XIII. Neque hic silentio est prætereundum, serophinicum lacum musco viridescere.

XIV. Tanta præterea in iis stygiis ferè laticibus inest acrimonia, ut etiam lapides, in quos incidunt (cœt